

**ERZURUM İLİ'NİN
İNANÇ TURİZM POTANSİYELİ**

Yunus KIZILKAYA

**Yüksek Lisans Tezi
Coğrafya Anabilim Dalı
Doç. Dr. Mustafa ÖZDEMİR
2013
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI**

Yunus KIZILKAYA

ERZURUM İLİ'NİN İNANÇ TURİZM POTANSİYELİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Mustafa ÖZDEMİR**

ERZURUM - 2013

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

06/08/2013

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Erzurum İli'nin İnanç Turizm Potansiyeli" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin/Raporumun 1 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

06/08/2013

Yunus KIZILKAYA

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Mustafa ÖZDEMİR danışmanlığında, Yunus KIZILKAYA tarafından hazırlanan bu çalışma 17 / 07 / 2013 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Bölgesel Coğrafya Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Mustafa ÖZDEMİR

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Günay KAYA

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Alperen KAYSERİLİ

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 17 / 07 / 2013

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

F-85/00/22.02.2012

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
KISALTMALAR DİZİNİ	VII
HARİTALAR DİZİNİ	VII
FOTOĞRAFLAR DİZİNİ	IX
TABLolar DİZİNİ	X
ÖNSÖZ.....	XI

GİRİŞ

I. ERZURUM İLİNİN KONUMU SINIRLARI VE ÖZELLİKLERİ.....	1
I.I. DOĞAL ÇEVRE ÖZELLİKLERİ.....	3
I.II. ERZURUM İLİNİN İKLİMİ ÖZELLİKLERİ	9

BİRİNCİ BÖLÜM**TURİZM**

1.1. TURİZMİN ÖZELLİKLERİ.....	16
1.2. TURİZM ÇEŞİTLERİ	17
1.2.1. İnanç Turizmi	19
1.2.1.1. Aktif İnanç turizmi.....	21
1.2.1.2. Pasif İnanç Turizmi	22
1.2.1.3. İnanç Turizminin Özellikleri.....	22
1.2.1.4. Dünya İnanç Turizm Merkezleri	23
1.2.1.5. Türkiye İnanç Turizm Merkezleri.....	24

İKİNCİ BÖLÜM**ERZURUM İLİNİN TURİZMİ**

2.1. GENEL BAKIŞ	28
2.2. ERZURUM'DA İNANÇ TURİZMİ.....	29
2.2.1. Erzurum Şehrindeki İnanç Turizm Merkezleri.....	30
2.2.1.1. Camiler	30

2.2.1.1.1. Ulu (Atabey) Cami	30
2.2.1.1.2. Lala Mustafa Paşa Cami	32
2.2.1.1.3. Şeyhler Cami	33
2.2.1.1.4. Caferiye Cami	34
2.2.1.1.5. Ayaz Paşa Cami	35
2.2.1.1.6. Murat Paşa Camii.....	36
2.2.1.1.7. Boyahane Camii	37
2.2.1.1.8. Narmanlı Cami.....	37
2.2.1.1.9. Fetih Cami (Demirciler Kilisesi).....	37
2.2.1.1.10. Kadana Cami.....	37
2.2.1.1.11. Pervizoğlu Cami.....	38
2.2.1.1.12. İbrahim Paşa Cami.....	38
2.2.1.1.13. Kasım Paşa Cami.....	38
2.2.1.2. Türbe ve Kümbetler	39
2.2.1.2.1. Abdurrahman Gazi Türbesi	39
2.2.1.2.2. Habib Baba (Timurtaş Baba) Türbesi	40
2.2.1.2.3. Mahmut Paşa Türbesi	42
2.2.1.2.4. Cincime Hatun Türbesi.....	43
2.2.1.2.5. Ane Hatun Türbesi	44
2.2.1.2.6. Rabia Hatun Türbesi.....	44
2.2.1.2.7. Külhani Baba Türbesi	45
2.2.1.2.8. Öksürük Baba Türbesi.....	46
2.2.1.2.9. Ebu İshak Kazeruni Türbesi	47
2.2.1.2.10. Üç Kümbetler	47
2.2.1.2.11. Çifte Minareli Medrese (Hatuniye) Kümbeti.....	49
2.2.1.2.12. Karanlık Kümbet.....	49
2.2.1.2.13. Lal Baba Türbesi	50
2.2.1.2.14. Ahi Baba Türbesi.....	50
2.2.1.2.15. Pir Ali Baba Türbesi.....	51
2.2.1.2.16. Yunus Emre ve Tapduk Emre Türbeleri	51
2.2.1.2.17. Hacı Ahmet Baba (Binamaz Baba) Türbesi.....	52
2.2.1.2.18. Kırklar Türbesi.....	54

2.2.1.3. Kiliseler	54
2.2.1.3.1. Gezköy Kilisesi	54
2.2.1. Hınıs İlçesinde Bulunan İnanç Turizm Merkezleri	55
2.2.1.1. Ziyaretler	55
2.2.2.1.1. Seyit Ömer Halil Ziyareti.....	55
2.2.3. Horasan İlçesinde Bulunan İnanç Turizm Merkezleri.....	55
2.2.3.1. Türbeler	55
2.2.3.1.1. Horasan Baba Türbesi.....	55
2.2.3.1.2. Hasan Dede (Horasan Dede) Türbesi.....	56
2.2.3.1.3. Hacı Ahmet Baba	56
2.2.4. Karayazı İlçesinde Bulunan İnanç Turizm Merkezleri.....	58
2.2.4.1. Kümbetler.....	58
2.2.4.1.1. Söylemez Baba ve Söylemez Ana Türbeleri	58
2.2.4.2. Kiliseler	59
2.2.4.2.1. Cunni Mağarası Kilisesi	59
2.2.5. Narman İlçesinde Bulunan İnanç Turizm Merkezleri	61
2.2.5.1. Türbeler	61
2.2.5.1.1. Ethem Baba Türbesi	61
2.2.6. Oltu İlçesinde Bulunan İnanç Turizm Merkezleri.....	62
2.2.6.1. Türbeler	62
2.2.6.1.1. Mısri Zinnun Türbesi	62
2.2.6.2. Kiliseler	62
2.2.6.2.1. Rus Ortodoks Kilisesi	62
2.2.6.2.2. Alatarla (Hovak) Manastırı	63
2.2.6.2.3. Pernek (Bana) Kilisesi	63
2.2.7. Olur İlçesinde Bulunan İnanç Turizm Merkezleri	64
2.2.7.1. Kiliseler	64
2.2.7.1.1. Vank Kilisesi.....	64
2.2.7.2. Külliyeleer	64
2.2.7.2.1. Çataksu (Tavusker) Köyü Külliyesi.....	64
2.2.8. Pasinler (Hasankale) İlçesinde Bulunan İnanç Turizm Merkezleri.....	65

2.2.8.1. Türbeler.....	65
2.2.8.1.1. Alvarlı Muhammet Lütfi Efendi Türbesi	65
2.2.8.1.2. Ferruh Hatun Künbeti	67
2.2.8.1.3. Erzurumlu İbrahim Hakkı Hz.....	67
2.2.8.1.4. Dede Mahmut Türbesi.....	68
2.2.8.1.5. Mahmut Vehbi Efe Hz. Türbesi	68
2.2.9. Tortum İlçesinde Bulunan İnanç Turizm Merkezleri	70
2.2.9.1. Kiliseler.....	70
2.2.9.1.1. Bağbaşı (HAHO) Manastırı	70
2.2.9.1.2. Öşvank Kilisesi.....	72
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	74
KAYNAKÇA	76
ÖZGEÇMİŞ.....	80

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****Yunus KIZILKAYA****Danışman: Doç. Dr. Mustafa ÖZDEMİR****2013, 80 sayfa****Jüri: Doç. Dr. Mustafa ÖZDEMİR
Yrd. Doç. Dr. Günay KAYA
Yrd. Doç. Dr. Alperen KAYSERİLİ**

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmanın amacı, Erzurum İli'nin var olan turizm kaynakları ve bu kaynaklara ek olarak bir alternatif turizm faaliyeti olan inanç turizm potansiyelinin tespiti ve optimum turizm potansiyelini ortaya koymaktır.

Araştırmaya konu olan Erzurum İli topraklarının bir kısmı, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum-Kars Bölümü'nde bir kısmı ise Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nde yer almaktadır ve yaklaşık olarak 25.066 km²'lik alanı ile geniş bir araziye sahiptir. Erzurum İli bünyesinde; üçü metropol olmak üzere toplam yirmi tane ilçe bulunmaktadır. Erzurum İli'nin 2012 yılı ADNKS sonuçlarına göre nüfusu 778.195 kişidir.

Erzurum tarihi olarak M.Ö.6-7. yüzyıllara kadar dayanan bir geçmişe sahiptir. Erzurum tarihsel süreç içerisinde çok sayıda medeniyete ve devlete beşiklik yapmıştır. Bu da Erzurum'un kültürel zenginliğinin fazla olmasını sağlamıştır. Bu kadar fazla devletin bu topraklarda hüküm sürmesi farklı sosyal yapıların, farklı yaşam tarzlarının, farklı inanışların ve bunun doğal bir sonucu olarak da farklı mimari tarzlarının ortaya çıkmasını ve bu tarzlara bağlı olarak eserler verilmesini sağlamıştır. Fakat bunların bir kısmı ayakta kalmıştır.

Yukarıda kısaca özetlenen anlatılan Erzurum İli'nin, coğrafi açıdan inanç turizmi potansiyeli ve kaynakları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, İnanç Turizmi

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

FAITH TOURISM POTENTIAL OF THE PROVINCE OF ERZURUM

Yunus KIZILKAYA

Advisor : Assoc. Prof. Mustafa Özdemir

2013 Pages: 80

Jury: Assoc. Prof. Mustafa ÖZDEMİR

Assist. Prof. Günay KAYA

Assist. Prof. Alperen KAYSERİLİ

The aim of this study is to master's thesis, Erzurum province's tourism resources and alternative tourism activities in addition to these sources, the belief in the potential of the tourism potential of tourism to determine the optimum detection.

Which is the subject of research in Erzurum Province, Eastern Anatolia Region, Erzurum-Kars is located in the Department and the Department of the Eastern Black Sea and the Black Sea region is approximately 25,066 km² of land area and has a wide range. At Erzurum and three office located in the county for a total of twenty-one. According to the results of 2012, the population of the province of Erzurum ADNKS 778,195 people.

BC 6th-7th as the date of Erzurum. has a history dating back to centuries. The cradle of civilization and the state of Erzurum has a large number of historical process. This has to be more Erzurum cultural property. This is much different social structures prevail in this land of the state, different lifestyles, different beliefs, and that as a result of the emergence of different styles of architecture and works of art, depending on the styles has given. However, some of them survived.

Summarized above and described in the faith tourism potential in terms of geography and resources of the province of Erzurum were examined.

Keywords: Erzurum, Religious Tourism

KISALTMALAR DİZİNİ

°C	: Santigrad Derece
A.B.D.	: Ana Bilim Dalı
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADNKS	: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
Bil	: Bilimler
DMİGM	: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü
Ens	: Enstitü
ICCA	: Uluslar arası Kongre ve Konferans Birliği
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
km	: Kilometre
km ²	: Kilometrekare
KTVKK	: Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu
m	: Metre
m ²	: Metrekare
mb	: Milibar
MTA	: Maden Tetkik Arama
s	: Sayfa
Sos	: Sosyal
TDK	: Türk Dil Kurumu
UNWTO	: Dünya Turizm Örgütü
Üni	: Üniversite
WYSTC	: Dünya Genç ve Öğrenci Seyahatleri Konferansı

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1. Çalışma Sahası Lokasyon Haritası.....	2
Harita 1. Çalışma Sahasının Topografya Haritası.....	9

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Fotoğraf 2.1. Ulu (Atabey) Cami	31
Fotoğraf 2.2. Lala Mustafa Paşa Cami.....	33
Fotoğraf 2.3. Caferiye Cami	34
Fotoğraf 2.4. Narmanlı Camii	37
Fotoğraf 2.5. Abdurrahman Gazi Türbesi.....	39
Fotoğraf 2.6. Habib Baba (Timurtaş Baba) Türbesi	42
Fotoğraf 2.7. Mahmut Paşa Türbesi.....	43
Fotoğraf 2.8. Ane Hatun Türbesi	45
Fotoğraf 2.9. Öksürük Baba Türbesi iç görünüş.....	46
Fotoğraf 2.10. Üç Kümbetler	48
Fotoğraf 2.11. Yunus Emre ve Taptuk Emre Türbeleri	52
Fotoğraf 2.12. Hacı Ahmet Baba (Binamaz Baba) Türbesi.....	53
Fotoğraf 2.13. Söylemez Baba Türbesi.....	60
Fotoğraf 2.14. Söylemez Ana Türbesi	60
Fotoğraf 2.15. Alvarlı Muhammet Lütfi Efendi Türbesi	66
Fotoğraf 2.16. Mahmut Vehbi Hz.nin Mezarı	70

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1. Erzurum'un İlçeleri	1
Tablo 2. Erzurum'un Doğu Karadeniz'de Yer Alan İlçeleri.....	1
Tablo 3. Erzurum Merkez İlçe ve Taşra İlçe Nüfusları (2012)	3
Tablo 4. Erzurum'un Ortalama Sıcaklık Değerleri (1960-2012)	10
Tablo 5. Erzurum'un Ortalama Basınç Değerleri (1960-2012).....	12
Tablo 6. Erzurum'un Ortalama Yağış Değerleri (1960-2012)	13
Tablo 1.1. Dünya turizm gelirleri 2010	18
Tablo 2.1. Erzurum'a Gelen Turist Sayıları (2008-2012)	29
Tablo 2.2. Erzurum İlindeki KVTKK Tarafından Koruma Altına alınmış Dinsel Yapılar.....	30

ÖNSÖZ

Gelişen Dünya konjoktüründe daha fazla gelir elde etmek ve daha çok insana hitap etmek için turizm alanları geliştirilmiştir. Bu faaliyet alanları da alternatif turizm adı altında toplanmaktadır.

Turist beklentileri ve turizm merkezinin potansiyeline göre çeşitlenen alternatif faaliyetlerden biri de inanç turizmidir. Bu çalışmanın amacı da çalışma sahamız olan Erzurum ilinin var olan inanç turizm potansiyeli hakkında bilgi vermek ve bunlara ek olarak yapılabilecek faaliyetlere ışık tutmaktır.

Erzurum tarihsel süreç içerisinde elverişli özel konumu ile birçok devlete ve medeniyete beşiklik yapmış ve tabii olduğu devletlerin önemli şehirlerinden biri olması nedeniyle de birçok dini eseri bünyesinde barındırmaktadır. Bu çalışmamızda bir kısmı koruma altına alınmış bir kısmı ise atıl durumda bekleyen cami, kilise, türbe gibi inanç turizmüne merkez olabilecek alanları tanıtip geliştirilebilmesi için birkaç öneri sunacağız.

Çalışmada öncelikle ilgili kurum ve kuruluşlardan envanter taraması yapılmıştır. Daha sonra bu veriler doğrultusunda arazi çalışmaları sürdürülmüştür. Alternatif bir turizm faaliyeti olan inanç turizmüne konu olabilecek merkezler arazi çalışmaları kapsamında buldukları ilçeye göre tasnif edildi. Bu tasnifte özellikle Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu envanterleri esas alınmıştır. Daha sonra her bir merkez tek tek ziyaret edilerek bu merkezlerle ilgili kişiler ve kurumlarla mülakatlar yapılmıştır. Konuya vakıf olduğuna inandığımız köy muhtarları, türbedarlar, zaviyedarlar, imamlar ve köy halkı ile yapılan mülakatlar sonucu elde edilen bilgiler ve envanter taraması sonucu toplanan bilgiler derlenmiştir. Arazi çalışmalarının son aşamasında ise elde edilen veriler ışığında tespit edilen merkezler arazi çalışmaları esnasında fotoğraflandırılmıştır.

Bu çalışmalar sırasında danışmanım Doç.Dr. Mustafa ÖZDEMİR hocama, eski danışmanım şuan UŞAK ÜNİVERSİTESİ'nde öğretim üyeliği yapan Yrd. Doç. Dr. Halil HADİMLİ hocama, aileme ve bu çalışma sırasında bana desteğini esirgemeyen nişanlıma teşekkürü bir borç bilirim

GİRİŞ

I. ERZURUM İLİNİN KONUMU SINIRLARI VE ÖZELLİKLERİ

Erzurum ili $40^{\circ} 16^I - 42^{\circ} 34^I$ Doğu meridyenleri ile $40^{\circ} 58^I - 39^{\circ} 09^I$ Kuzey paralelleri arasında yer almaktadır. Erzurum ili doğudan; Ağrı, Kars, kuzeydoğudan; Ardahan, Kuzeyden; Artvin, Rize, batıdan; Bayburt, Erzincan, güneybatıdan; Bingöl, güneyden ise Muş illeri ile komşudur.

25.066 km²lik yüzölçümü ile Türkiye'nin 4. en büyük alanlı ili olan Erzurum'un Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgeleri olmak üzere iki bölgede ve toplam 4 bölümde toprakları vardır.

Erzurum'un 3'ü metropol ilçe olmak üzere toplam 20 tane ilçesi vardır. Bunlardan 13'ü Doğu Anadolu Bölgesinde iken 7'si Karadeniz Bölgesindedir.

Tablo 1. Erzurum'un İlçeleri

Aşkale	Hınıs	Köprüköy	Palandöken	Tekman
Aziziye	Horasan	Narman	Pasinler	Tortum
Çat	Karaçoban	Oltu	Pazaryolu	Uzundere
İspir	Karayazı	Olur	Şenkaya	Yakutiye

Tablo 2. Erzurum'un Doğu Karadeniz'de Yer Alan İlçeleri¹

İspir
Narman
Oltu
Olur
Pazaryolu
Tortum
Uzundere

Kaynak: Kenan Arınç

¹ Kenan Arınç, *Türkiye'nin İç Bölgeleri*, Eser Ofset Matbaacılık, Erzurum 2009, s. 9.

Harita 1. Çalışma Sahası Lokasyon Haritası

Erzurum bulunduğu coğrafyanın olumsuz koşulları bağlantılarını güçleştirmesine rağmen önemli kavşak noktalarında ki geçitler ile komşuları ile bağlantı

kurmaktadır. Erzurum, Şu önemli geçitlerle komŐu illerden ayrılır; batıda Kop Dağı Geçidi (Bayburt), kuzeyde Ovit Dağı Geçidi (Rize), Sa Geçidi (Ağrı) ve gúneyde iriŐli Geçidi (Bingöl).

2012 yılı ADNKS'ye göre Erzurum'un toplam nüfusu 391.290'ı erkek, 386.905'i kadın olmak üzere toplam 778.195'dir. Bu nüfusun 509.474'ü il ve ilçe merkezlerinde, 268.721'i de kırsal kesim denilen köylerde yaşamaktadır².

Tablo 3. Erzurum Merkez İlçe ve Taşra İlçe Nüfusları (2012)

AŞkale	24.628
Aziziye	51.532
at	19.446
Hınıs	29.810
Horasan	43.063
İŐpir	16.338
Karaçoban	25.542
Karayazı	32.231
Köprüköy	18.209
Narman	15.764
Oltu	32.617
Olur	7.473
Palandöken	162.162
Pasinler	31.717
Pazaryolu	4.323
Şenkaya	21.151
Tekman	29.247
Tortum	20.078
Uzundere	8.190
Yakutiye	184.674
Toplam	778.195

Kaynak: ADNKS verileri

I.I. DOĞAL ÇEVRE ÖZELLİKLERİ

Anadolu'nun bugünkü bünyesi üzerinde üç büyük orojenik devre ve en son epirojenik hareketler önemli rol oynamıştır. Kaledonien ve Hersinyen orojenezlerine ait

² ADNKS Verileri.

kıvrımlar ülkemizde sınırlı düzeydedir. Ayrıca bu orojenezler, Alp orojenik çizgilerine uyduklarından her yerde kesin olarak sınırlarını tespit etmek zordur.³

Anadolu'nun kuzeyindeki Pontidler ile güneyindeki Touridlerin bulunduğu alanlar, Mesozoyik'te deniz tabanı yayılması ve açılması sonunda Tetis Denizi tarafından işgal edilmiş ve bu sahalar jeosenklinal halini almıştır. Bu jeosenklinallerin ojeosenklinal karakterinde olanları bir taraftan karadan taşınan, sürüklenen materyallerle torbalaşırken, diğer taraftan deniz altı volkanizmasına sahne olmuştur. Bu jeosenklinal alanlarındaki tortul kıvrılması ve ilk zayıf tektonik hareketler Alt ve Orta Kretase'de başlamıştır. Kuzeyde Rus Kalkanı (platformu), güneyde Arabistan-Afrika sert kütleleri, Anadolu'yu sıkıştırma yönündeki etkileri devam ederken, ülkenin orta kısmında bulunan masifler, jeosenklinal alanlarına kalıp vazifesi yaparak bu alanların daralmasını sağlamışlardır. Bu gelişim, Kretase sonundan itibaren iyice belirginleşmeye başlamış, nihayet bu kıvrılmalar Oligosen'de en şiddetli (paroksizma) safhasına ulaşarak, jeosenklinal alanları yerini kıvrımlı dağlara bırakmıştır.⁴

Bu kıvrımlı dağlardan Kuzey Anadolu dağları; Pontitler, İç Anadolu sıra dağları Anatolitler ve Güney ve Doğu Anadolu sıradağları Toritler adını alırlar. Ülkemizin en eski, en yaşlı dağları Kuzey Anadolu Dağlarıdır. Buna karşın, asıl gelişimini Miyosen sonu Pliyosen başında tamamlamış olan Kenar Kıvrımlar en geç kıvrımlardır. Dolayısıyla tektonik-orojenik gelişme kuzeyden güneye doğru yavaş yavaş ilerlemiş, ilk şiddetli ve etkili orojenik hareketler kuzey silsileden başlamıştır.⁵

Doğu Anadolu Bölgesi Orta eosen sonlarına kadar, genel olarak deniz halinde kalmıştır. Paleosen ve Alt Eosende karbonatla ardışık kırıntılı sedimentler çökelmiştir. Üst Eosenden başlayıp Orta Miyosen sonuna kadar süren, kısa süreli transgresyon ve regresyon olaylarına maruz kalmış ve burada sıkışıp-kısalarak yükselmiştir. Çökelme ortamları ve dolayısıyla kaya türleri arasında dikey ve yanal geçişli olarak sığ deniz, göl, bataklık ve akarsu fasiyesinde birikmiş kırıntılar biçiminde gelişmiştir. Bu sürede

³ Ramazan Sever, "Aşkale Yöresinin Fiziki Coğrafya Etüdü", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996, s. 14.

⁴ İbrahim Atalay "Türkiye Jeomorfolojisi'ne Giriş" Ege Üni. Sos. Bil. Fak. Yayınları, No:9, İzmir 1987, s. 1.

⁵ İhsan Ketin, "Türkiye Jeolojisi'ne Genel Bir Bakış", İstanbul 1983, s. 158.

Anadolu blok şeklinde yükselirken, genç havzalar (Erzurum, Tercan), aralarına geniş açılar yaparak kesişen, genellikle faylara bağlı olarak meydana gelmişlerdir.⁶

Orta Miyosende, dikey hareketler meydana gelmiş ve bu hareketlerle volkanik kütleler blok halinde çökmüş ve yükselmiştir. Erzurum Ovası'nın bulunduğu saha ve daha batıdaki Aşkale depresyonu çökmüş ve derin bir havza halini almıştır. Daha sonra söz konusu edilen bu havzalar, Miyosen gölü tarafından işgal edilmişlerdir. Ancak, Aşkale tarafındaki sahalar Erzurum Ovasına nazaran daha derin olan bir göl ortamı haline gelmiştir. Orta-Üst Miyosen aralığında görülmeye başlayan neotektonik hareketler, Doğu Anadolu Bölgesinin günümüzdeki jeomorfolojik özelliklerini kazanmasında, büyük rol oynamıştır. Bu hareketlerin sonucunda bölgede dağ arası ve çek-ayır modelinde havzalar gelişmiştir.⁷

Kuvaterner ortalarında saha, tekrar dikey tektonik hareketler geçirmiştir. Miyosen'de oluşan kırık hatlar tekrar gençleşirken, depresyon tabanında bulunan Plio-Kuvaterner çökelleri de temeldeki sert kütlelerin kırılması ve parçalanmasına bağlı olarak blok halinde çökmeye ve yükselmeye uğramıştır.

Erzurum'unda içerisinde yer aldığı Doğu Anadolu Bölgesi'nin jeolojik evriminde dört yapısal dönem ayırt edilebilir:

Birinci dönemi, bölgenin en yaşlı kaya topluluğu olan metamorfik kayalar belirler. Bunlar, Paleozoyik ve Alt Mesozoyik yaşlılardır. İkinci dönem kayaları, ofiyolit melanjlardan oluşmaktadır. Bu kaya topluluğu birinci dönem kayaları üzerine Üst Kretasede tektonik dokanakla yerleşmiştir. Üçüncü dönem kayaları, altındaki kaya topluluklarını uyumsuz olarak örten bir çökel istif olup, Eosen-Alt Miyosen yaşlıdır. Üst Miyosenden başlayıp günümüze kadar devam eden dördüncü dönem kayaları ise, karasal ortamda gelişmiş çökellerle temsil edilen, etkin tektonik ve volkanizma ile karakterize edilen bir istiftir.⁸

Ülkemiz kuzeyden Avrasya güneyden ise Afrika ve Arabistan levhaları ile yan basınçlara maruz bırakılmıştır. Anadolu Yarımadası da bu basınç sonucunda sıkışıp

⁶ Sever, s. 15.

⁷ Halil Hadimli, "Hınıs Kasabası'nın Coğrafyası", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ata. Üni. Sos. Bil. Enst., Erzurum 2001, s. 5.

⁸ Fuat Şaroğlu, Yücel Yılmaz, "Doğu Anadolu'da Neotektonik Dönemdeki Jeolojik Evrim ve Havza Modelleri", *M.T.A. Dergisi*, Sayı:107, Ankara 1994, s. 74 .

yükselmiştir. Fakat bu yükselme sırasında Anadolu arazisi de kendi içerisinde mukavemet derecesine göre çeşitli kısımlara ayrılmıştır. Kuzey kesimlerine Pontitler, güney kesimlerine Toritler, orta kesimdeki alanlara ise Anatolitler adı verilmiştir. Erzurum'da işte bu ortada ki parça yani Anatolitler içerisinde yer almaktadır. Avrasya ve Afrika levhalarının sıkıştırması adeta bir makas ağzı gibi hareket etmiştir. Bunun sonucunda Anadolu yarımadasının, basıncın başladığı yer olan doğu kesimlerinde daha yüksekken, bu yükselti batıya doğru azalmaktadır. Erzurum da Anatolitler içerisinde yer alarak yükselmiştir. Fakat kuzeyden Pontitler, güneyden ise Toritlerin etkisi, faylanma ve dış kuvvetlerinde etkisiyle kendi içerisinde çeşitli yükselti kademelerine ayrılmıştır.

Erzurum'un ortalama yükseltisi il genelinde 1500-2000m civarındadır. Genel eğim doğrultusu kuzeyden, güneye doğrudur. Bu yükselti değişimi Erzurum'u kabaca üç parçaya bölmektedir. Kuzeydeki yüksek dağlar ve dağ aralarında yer alan derin vadiler birinci bölümü oluştururken, ikinci bölümü orta kesimlerde Doğu-Batı yönünde uzanan ve faylanmanın etkisiyle ortaya çıkan ovalar, üçüncü bölüm ise güneyde yer alan ve ortalaması 2000m'nin üzerinde olan platolardır.

Kuzey kesimlerde yer alan yüksek dağlar ve bu dağların arasındaki vadiler, batıda Pazaryolu ilçesinden başlayarak kabaca İspir, Tortum, Narman, Oltu, Olur ve Şenkaya ilçelerini içerisine alır. Bu alanlarda arazi kuzeyden Pontitlerle çevrili olmasının bir sonucu olarak volkanik bir temele sahiptir. Bu volkanik temel üzerinde Jura ve Kretase dönemlerine ait araziler bulunmaktadır. Anadolu, Tethys Jeosenklineali içerisinde yer aldığı için yan basınçlarla yükselmeden önce tabanı kireçli tabakalarla kaplıydı bu nedenle yükseldikten sonra da arazilerin yüzeyi yer yer kireçli kalmıştır. Bunun sonucunda ise çalışma sahasının kuzey kısmındaki dağlık arazilerde de kireçli örtülere rastlamak mümkündür.

Ortalama yükseltisi 2000 m'nin üzerinde olan dağlık kısımlar sahip oldukları bu yükseltinin bir sonucu olarak akarsular tarafından derince yarılmıştır. Bu dağlık alanı parçalayan ana akarsular, Çoruh Nehri ve Çoruh Nehri'nin kolları olan Tortum Çayı ve Oltu çayları ile bunlara bağlı derelerdir. Derin vadilerin yönleri İspir, Tortum civarında Kuzeydoğu-Güneybatı yönlü iken Oltu, Şenkaya arasında Kuzeydoğu-Güneybatı yönlü ilerleyip kavis çizerek Olur civarında Doğu-Batı yönünde devam etmektedirler. Bu vadi

tabanları genellikle üst miyosen çökeller ile dolmuştur. Ana vadilere bağlanan tali akarsular yer yer kollüvyal depolar oluşturmuştur.

Yöre morfolojisinin ana görünümünde dikkat çeken yükseltilerden bazıları ise batıdan doğuya doğru şöyledir: Pazaryolu; Meşebaşı Dağı(2034 m), Karapınar Dağı(2547 m), At Dağı(3396 m), İspir; Kırklar Dağı(3352 m), Çapaz Dağı(3350 m), Kızıldağ(3279 m), Uzundere; Hunut Dağı(3650 m), Akdağlar(3030 m), Tortum; Mescit Dağı(3239m), Naldöken Dağı(3153 m), Narman;Telli Dağı(2589 m), Kuzuçambaba Dağı(2674 m), Kılıldağ(2893 m), Oltu; Gökdağı(2980 m), Çaltepe(2534 m), Şenkaya; Hüseyindede Dağı(2683 m), Karakötek Dağı(2650 m), Allahuekber(3108 m).

Kuzeyde bulunan vadilerle derince parçalanmış dağların hemen güneyinde Erzurum topraklarını doğu-batı önünde kat eden ve Kuzey Anadolu Fay Hattı'nın bir sonucu olarak ortaya çıkan bir dizi tektonik oluk vardır. Aşkale, Erzurum ve Pasinler bölgesi Oligo-Miyosen jipsli tortullar ile denizel Miyosen tabakaların teşekkül ettiği, eski bir tektonik oluğa tekabül eder.⁹

Sahada yer alan Oligosen ve Miyosen yaşlı birimlerin, genelde kaba kırıntılardan oluşmuş sığ karasal ortamda depolandığı, Pliyosen yaşlı birimlerin ise tümüyle karasal ortam ürünü oldukları saptanmıştır.¹⁰

Batıda Aşkale civarından başlayarak Karasu vadisi olarak devam eden oluklar Küçük Geçit Boğazı ile Erzurum Ovasına, Deveboynu Geçidi ile de Pasinler Ovasına bağlanır. Oligo-Miyosende oluşan bu oluklar oluşumlarından itibaren, akarsuların çevre yükseltilerden kayaçları parçalayıp getirmesi ve biriktirmesi sonucu doldurulmuştur. Orta kesimlerde alüvyal dolgulara rastlanırken kenarlara doğru bu durum ortadan kalkmaya ve hakim toprak dolguları kollüvyal dolgular halini almıştır. Orta kesimlerde ki alüvyal dolguya karşın kenarlarda ince kum, silt, mil, kil, ve çakıl depoları vardır.

Erzurum arazisinin jeomorfolojik yapısının kabaca üçüncü ve son bölümünü ise güneyde ki plato düzlükleri oluşturmaktadır. Özellikle Hınıs yöresinde bulunan düzlüklere ova adı verilse de bariz bir şekilde görülmektedir ki arazi akarsular tarafından derinlemesine parçalanmıştır ve plato konumuna yükselmiştir. Yörenin bu

⁹ İsmail Yalçınlar, "Doğu Anadolu'nun Jeolojik Temel Strüktürleri", *İst. Üni. Coğrafya Dergisi*, 10, (18-19), İstanbul 1973, s. 40.

¹⁰ Selim İnan, "Orta-Üst Miyosen Kükürtlü (Erzurum) Havzasının Alüviyal Yelpazesi ve Gölsel Çökelleri", *Cumhuriyet Üni. Müh. Fak. Dergisi*, 5(1), Ankara 1988, s. 43.

şekilde plato oluşturabilecek kadar yükselmesinde ve daha sonra parçalanmasında ki ana faktör bölgenin güney sınırında ki Bingöl Volkanı'dır. Değişik dönemlerde meydana gelen püskürmeleri sonucunda araziye kaplamış ve bölgenin yükseltisini arttırmıştır.

Miyosende faaliyete başlayan Bingöl Volkanı'ndan çıkan volkanik malzeme bölgeyi Batı-Güneybatı ve Güney yönlerinden doldurmuştur. Volkandan çıkan tüf, andezit vb. aşınmaya dirençsiz materyaller yataya yakın bir şekilde araziye yayılmıştır. Bingöl Volkanı Neojende faaliyete başladığından, tabakalar Miyosen ve Pliyosen yaşlı olarak yer almışlardır. Örneğin marn, tüfit, tüflü marn, kiltaşından oluşan Pliyosen yaşlı tabakalar, plato yüzeylerinde bazalt, andezit, ignimbrit, ve konglomeralardan meydana gelen Miyosen tabakalarının üzerine diskordant bir şekilde oturmuştur. Araştırma sahası içerisinde en fazla yayılış gösteren jeolojik formasyon, Bingöl volkanitleridir. Bunlar litolojik olarak sade bir yapı gösterirler. Bingöl Volkanı, Neojenin üst devirlerinde aralıklı olarak faaliyet göstermiştir. Bingöl Volkanı'nın tüf, lapilli, ignimbrit gibi kaya türleri, akarsular tarafından derince yarılmış vadi yamaçlarında ve Bingöl Dağı'na yükseldikçe aşınmış plato yüzeylerinde ortaya çıkar.¹¹

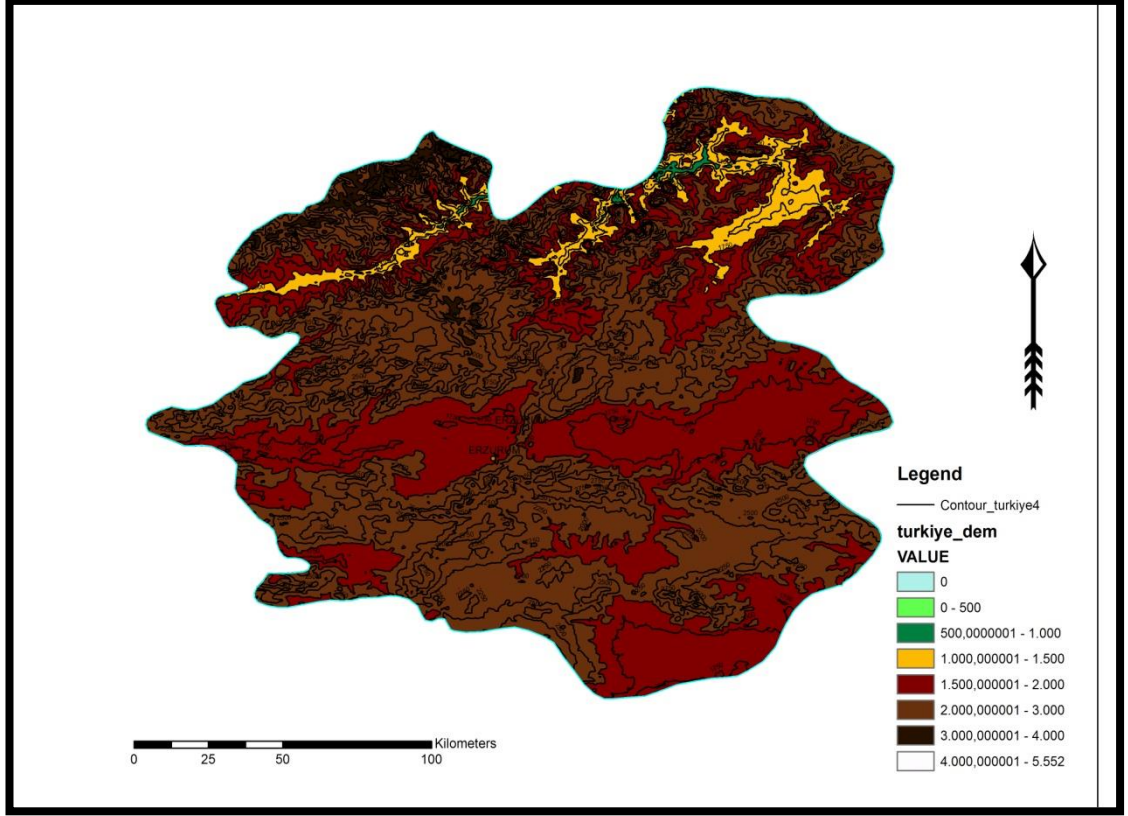
Yukarıda belirtilen Miyosen formasyonlarında; gösel çökelleri kumtaşı, çamurtaşı, kireçtaşı ve marnlar temsil eder. Bunlardan başka bünyesinde sarımsak yeşil renkli tüfit, lapilli, tüf, aglomera, ve lav bulunduran tabaklar verildikleri Orta Miyosen yaşlı ile sahanın bu dönemde gösel-karasal ortamın geçişinde olduğunun kanıtıdır.¹²

Akarsular tarafından parçalanan plato yüzeyi, volkanik bünye platformlarına dönüşmüştür. Bu sahaların stratigrafisi incelendiğinde ise Bingöl Volkanı'nın ardalandığı görülür. İgnimbrit, araştırma sahasında bulunan en yaygın formasyondur. Pliyosen formasyonları altında, sahadaki tüm sathlarda yer alır. Otuz-kırk metre kalınlığına sahip olan ignimbrit tabakası, akarsular tarafından derince yarıldığı yerlerde bazaltlar gibi sütunlu özellik göstermektedir.¹³

¹¹ Hadimli, s. 10.

¹² Niyazi Tarhan, *Hınıs-Varto(Erzurum-Muş) Dolaylarının Jeolojisi ve Petrolojisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İst. Üni. Fen Bil. Enst., İstanbul 1989, s. 92.

¹³ Tarhan, s. 102.

Harita 2. Çalışma Sahası Topoğrafya Haritası

I.II. ERZURUM İLİNİN İKLİM ÖZELLİKLERİ

Ülkemizin, gerek matematik konumu gerekse özel konumu gereği farklı basınç merkezlerinin ve dolayısıyla farklı hava kütlelerinin etkisi altında kalmaktadır. Yaz döneminde Türkiye, genel olarak tropikal kökenli hava kütlelerinin etki alanında kalmaktadır.¹⁴ Karadeniz üzerinden yani kuzeyden sokulan hava kütleleri genel olarak ılık ve yağışlı bir ortam meydana getirirken, Basra Körfezi'nden yani güneyden gelen hava kütleleri ise sıcak ve kurak koşulların yaşanmasını sağlamaktadır.

Araştırma sahasını yazın etkileyen hava kütlelerinin genel durumuna bakıldığı zaman kuzeydoğu ve güneybatıdan gelen hava kütlelerinin saha üzerinde aktif olduğu anlaşılır. Bu duruma göre, bölgeye güney batıdan sokulan kontinental tropikal (cT) ve kuzeydoğudan sokulan fakat özelliğini büyük ölçüde yitirmiş kuzeyli hava kütlelerinin

¹⁴ İbrahim Atalay, "Türkiye Coğrafyası" Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1997, s. 118.

etkisi altında kalır.¹⁵ Mevcut hava kütlelerini bertaraf ederek bölgeyi etkisi altına alan hava akımları bölgenin yüksek olmasından dolayı dağ yamaçlarından tırmanırken yoğunlaşır ve yaz başlarında orografik yağışlara neden olur.

Kışın ülkemizi, kuzeydoğudan sokularak Anadolu içlerine kadar ilerleyen ve burada günlerce tutuklu kalan soğuk ve kuru polar hava kütlesi (cP) sarmaktadır. Bu dönemde Anadolu içlerinde açık gökyüzü ve soğuk havanın etkili olduğu yüksek basınç şartları hakim duruma geçer.¹⁶

Araştırma sahasını etkileyen bu hava kütleleri, iklim elemanlarından özellikle sıcaklığın ekstrem değerler göstermesini sağlamıştır. Çalışma sahasının sıcaklık verileri ile ilgili değerler Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü'nün 1960-2012 arası verilerine göre derlenmiştir.

Araştırma sahası olan Erzurum'un kuzey kesimlerinde Karadeniz ikliminin, karasal iklime geçiş yaptığı alanlar ve buna uygun iklim görülürken diğer kesimlerde karasal iklim görülmektedir. Bu nedenle veriler işlenirken ortalama değerler alınmıştır ve bilimsel değerlere bağlı kalınmıştır.

Erzurum'da iklim koşullarının bir getirisi olarak ortalama sıcaklık değerlerinde çok büyük farklar görülmektedir. Amplitüd değerlerine bakıldığında bu fark zaten ortaya çıkmaktadır.

Tablo 4. Erzurum'un Ortalama Sıcaklık Değerleri (1960-2012)

Aylar	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Amplitüd (°C)
Ort. Sıcaklık (°C)	-9.4	-8.1	-2.3	5.4	10.6	14.9	19.3	19.3	14.5	8.0	0.6	-6.0	28.7
Ort.En Yüksek Sıcaklık (°C)	-4.0	-2.5	2.8	11.2	16.9	21.8	26.7	27.2	22.8	15.3	6.7	-1.0	
Ort.En Düşük Sıcaklık (°C)	-14.5	-13.2	-7.1	0.0	4.0	7.0	10.9	10.9	5.9	1.4	-4.4	-10.7	

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü verileri

¹⁵ İbrahim Atalay, "Erzurum Ovası ve Çevresinin İklimi" *Ata. Üni. Edeb. Fak. Araştırma Dergisi*, Sayı:12, 1980

¹⁶ Atalay, "Erzurum Ovası ve Çevresinin İklimi", s. 118, 1997

Sıcaklık değerlerinin verildiği tablo incelendiği zaman amplitüd değerlerinin yüksek olması karasal iklimin karakteristik özelliğini ortaya koymaktadır. Araştırma sahasının ortalama yükseltisinin fazla olması ve hem kuzeyden hem de güneyden yüksek dağlarla çevrili olması gibi topografik faktörler sıcaklığın kış dönemlerinde çok düşük yaz aylarında ise nispeten daha yüksek olmasını sağlamıştır.

Yaz aylarında araştırma sahasında güneşlenme süresi, güneş ışınlarının geliş açısı, karasallığın etkisi ve özellikle doğu ve güneybatıdan sokulan ve Basra Körfezi'nden doğan ve ülkemizi etkisi altına alan sıcak rüzgarlar sıcaklığı artırmaktadır.

Aylık ortalama sıcaklık tablosuna bakıldığı zaman sıcaklık değerlerinin en yüksek olduğu ayın 19.3⁰C ile Ağustos ayı olurken en düşük sıcaklık değerleri -9.4⁰C ile Ocak ayıdır. Sıcaklık Eylül-Ekim aylarından itibaren düşmektedir ve bu düşüş sonucunda sıcaklık artı değerlere Nisan ayında ulaşmaktadır. Bu düşüşün sebebi Ekim sonlarından Mayıs'a kadar Doğu Anadolu'nun Sibiryaya üzerinden gelerek bu sahada yerleşen kontinental kutbi hava kütesinin (cP) işgali atlında kalmasıdır.¹⁷

Araştırma sahasında etkili olan hava kütlelerinin bir sonucu olarak sıcaklık, bazı dönemlerde ekstrem değerler göstermektedir. Eldeki veriler dahilinde sahada görülen en yüksek sıcaklık 11.08.2006 tarihinde 36⁰C ile ölçülmüştür. Bunun yanında ölçülen en düşük sıcaklık ise 28.02.2002 tarihinde -37.2⁰Cdir.

Sıcaklığın gösterdiği bu değerler çalışmaya konu olan turizm içinde çok önemli bir konumdadır. Sıcaklık değerlerinin düşük olması sahamızda ki hakim turizm faaliyeti olan kış turizmi için optimum koşulları sağlarken alternatif faaliyetler için olumsuz etki göstermektedir. Örneğin çalışma konusu olan inanç turizmi için olumsuz yönde etkilidir. Çünkü turizme konu olan merkezlerin bir kısmı yapıldığı dönemin bir gereği olan, güvenlik maksadıyla ve türbelerde olduğu gibi Allaha yakınlık, bulunduğu köye, ilçeye veya şehre hami olması düşüncesi gibi sebeplerle yüksek alanlara veya uzak alanlara yapılmıştır. Sıcaklığın düşük olması o noktalara olan ulaşımı güçleştirmektedir.

İklim elemanlarından basınç ve rüzgarlar da sıcaklıkla birlikte iklimi oluşturan elemanlardır. Türkiye coğrafi konumu itibariyle yıl içinde farklı kökenli hava kütlelerinin etkisi altında kalır. Geniş ve yüksek Anadolu platosu çok soğur. Daha

¹⁷ Sırrı Erinç, *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İstanbul Üni. Yay. No:572 Edeb. Fak., Coğrafya Enst., Sayı:2 İstanbul 1953.

doğudaki Hazar Havzası'ndan sokulan kontinental polar (cP) hava kütlesi çoğu zaman Doğu Anadolu ile İç Anadolu bölgelerini işgal eder. Dolayısıyla iç bölgeler soğuk mevsimde uzun zaman antisiklon (Yb) sahası olma özelliği gösterir.¹⁸

Araştırma sahası da özellikle kış aylarında Sibiryaya üzerinde oluşan kontinental yüksek basıncın etkisi altına girmektedir. Yaz aylarında ise kaynağını Basra Körfezinden alan kontinental alçak basıncın etkisi altına girmektedir.

Tablo 5. Erzurum'un Ortalama Basınç Değerleri (1960-2012)

Aylar	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
Ort. Basınç (mb)	817.5	816.3	816.0	816.4	817.9	817.7	817.5	818.3	820.6	822.0	821.1	819.3
En Yük. Basınç (mb)	833.6	834.6	834.5	833.0	923.1	829.7	827.9	829.3	831.3	834.2	835.4	834.6
En Düş. Basınç (mb)	797.2	793.3	795.8	795.7	801.1	803.7	803.7	806.4	808.7	805.1	799.2	797.5

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü verileri

Basınç farkının bir sonucu olarak rüzgarlar ortaya çıkmaktadır. Rüzgar; yatay yönde yer değiştiren hava kütlesinin bir hareketidir.¹⁹ Rüzgarlar her zaman yüksek basınçtan alçak basınca doğru hareket etmektedir. Basınç merkezleri arasındaki mesafe, basınç farkı, yer şekilleri gibi faktörlerde rüzgarın hızını ve yönünü belirleyen faktörlerden bir kaçıdır. Araştırma sahasında görülen rüzgarların yönlerinde ve frekanslarında sahada etkili olan basınç merkezlerinin yıl içerisindeki dağılışı ve mevsimlere göre yer değiştirmeleriyle ve konumlarıyla yakından alakalıdır. Basınç merkezlerinin yakın olması, basınç farkının fazla olması gibi bir dizi faktör sonucu rüzgarın hızı çok fazla artmakta ve fırtına çıkmaktadır. Çalışma alanımızda görülen en hızlı rüzgar 07.05.1988 tarihinde 108.4 km/sa olarak tespit edilmiştir.

Rüzgarların iklim üzerindeki etkisi geldikleri yer ve geldikleri yöne göre değişmektedir. Eğer rüzgarlar kutuplardan ekvatora doğru bir hareket gösterirse soğutucu bir etki yaparlar. Ülkemiz için kuzeyden esen rüzgarlar böyledir. Buna karşın

¹⁸ Asaf Koçman, *Türkiye İklimi*, Ege Üniv. Edeb. Fak. Yay. No:70, İzmir 1993.

¹⁹ Oğuz Erol, *Genel Klimatoloji*, Çantay Kitapevi, İstanbul 1999, s. 152.

ekvatordan kutuplara doğu esen rüzgarlar ise sıcak karakterlidir. Ülkemiz için ise güneyden esen rüzgarlar böyledir. Ayrıca rüzgarlar geldikleri yer itibariyle denizel ortamdandır veya karasal ortamdandır gelmesine göre karakterize olurlar. Denizel ortamlardan gelen rüzgarlar nemli hava taşıırken, karasal ortamdandır gelen rüzgarlar kurutucu etki yapmaktadırlar.

Belirtilen iklim elemanların bir devamı ve tamamlayıcısı niteliğinde olan yağışlar araştırma sahasında, karasal iklime bağlı olarak şekillenmektedir.

Yıllık yağış, bir yere düşen yağmurla kar sularının buharlaşma ve yere süzülme hesaba katılmaksızın bir sene içinde varacağı yükseklik olup mm. veya cm. olarak söylenir.²⁰ Karasal iklim şartlarının hüküm sürdüğü, Doğu Anadolu'da görülen bahar sonu yaz başı yağış çokluğu gecikmiş Akdeniz tipi ile yaz yağışları gösteren orta enlem karasal rejimi arasında geçişi belirler.²¹ Araştırma sahasında hakim olan yağış dönemi ilkbahar sonu ve yaz başıdır. Hakim yağış çeşidi ise havanın alttan ısınmasına bağlı olarak yükselmesi ve yükselerek yoğunlaşmasıyla alakalıdır. Yani hakim yağış çeşidi konveksiyonel yağışlarla, cephe yağışlarıdır.²²

Tablo 6. Erzurum'un Ortalama Yağış Değerleri (1960-2012)

Aylar	Ocak	Şubat	Marı	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Yıllık ort. yağış
Aylık Toplam Yağış Miktarı Ort.(mm)	19.8	23.0	32.2	55.8	67.8	45.5	26.2	17.0	20.6	44.7	32.1	21.4	406.1

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü verileri

Sahada aylık yağış seyrine bakıldığı zaman en yağışlı dönemin ilkbahar olduğu ayları olduğunu görmekteyiz. Bu durumun nedeni havaların ısınmasıyla orta enlem siklonlarının tesirinin yörede az da olsa hissedilmesi yağışlara sebep olur.

²⁰ Besim Darkot, *Türkiye Coğrafyası*, Kannat Yayınları, İstanbul 1969, s. 34.

²¹ Erol, s. 269.

²² Ahmet Nişancı, "Türkiye İklim Bölgeleri ve Yağış Özellikleri", *Atatürk Üni. Edeb. Fak. Araştırma Dergisi*, Sayı:5, Erzurum 1975.

Çalışma alanında yağışların en az olduğu dönemler Ağustos ayıdır. Bu durumun nedeni havaların ısınmasına bağlı olarak havadaki bağıl nemin düşmesi ve buna bağlı olarak yağışların azalmasıdır. Bu aylarda görülen yağışlar sadece konveksiyonel yağışlara yani aşırı ısınmadan dolayı, dikey yöndeki hava hareketleri neticesinde yükseklikle ısı kaybederek yoğuşma derecesine erişilmesi ile meydana gelen yağışlara bağlanmaz. Daha çok dikey hareketler neticesinde serin hava ile yeryüzünün alçak basıncıyla birleştiği hava durumunda yağışlar görülebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TURİZM

Turizm, Latince kökenli bir kelimedir. Latince “dönme” eylemini ifade eden “tornus” sözcüğünden tour sözcüğü türetilmiştir.”Tour” sözcüğü “hareket edilen yere dönmek şartıyla yapılan seyahat” anlamını ifade eder. Turizm sözcüğü de tur yapan anlamına gelen “tourist” sözcüğü ile “tour” sözcüğünden doğmuştur²³.

Turizm sözcüğü İngilizcenin sözcük dağarcığına ilk kez 1800ler de girdi, 1830larda da Almandada da yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Ünlü yazar Sthendal’in “Memorier D’un Touriste (Bir Turistin Anıları,1838) adlı eserinden sonra “turist” sözcüğünün de yaygınlaştığı söylenir²⁴.

Turizm tanımı oluşturmak için yapılan çalışmalar XIX. yüzyılın sonlarına kadar uzanmaktadır. Turizm olayına farklı açılardan yaklaşan yazarlar, bugüne kadar farklı tanımların ortaya çıkmasına neden olmuşlardır. Turizm kavramı, bilim adamlarının ilgisini 19. Yüzyılın sonlarından itibaren turizmin gelişmesi ile birlikte çekmeye başlamıştır. Bu konuda 1832 de E.Guyer Freuler tarafından Zürih’te yayınlanan makale bu alanda ilk olma özelliği taşımaktadır.1905 yılında yine, E.Guyer Freuler tarafından yapılan tanım ise turizm konusunda ilk tanım olma özelliğinin yanı sıra, dönemin turizme olan bakış açısı hakkında da fikir vermektedir. Bu tanıma göre; “Turizm gittikçe artan hava değişimi ve dinlenme gereksinimleri, doğa ve sanatla beslenen göz alıcı güzellikleri tanıma isteğine; doğanın insanlara mutluluk verdiği inancına dayanan ve özellikle ticaret ve sanayinin gelişmesi ve ulaşım araçlarının kusursuz hale gelmelerinin bir sonucu olarak ulusların ve toplulukların birbirlerine daha çok yaklaşmasına olanak veren modern çağa özgü bir olgu”dur²⁵.

1930-1936 yılları arasında Morgenroth, Bormann, Gölden, Norval, Ogilve turizmi tanımlamak için ulaşımı hareket noktası olarak almışlar, tanımlamalarında yer değiştirme ve şahıs ulaştırması olaylarına yer vermişlerdir.1938-1960 döneminde

²³ M. Zekai Bayer , *Turizme Giriş*, İstanbul 1992, s. 3.

²⁴ Nazmiye Özgüç, *Turizm Coğrafyası Özellikler ve Bölgeler*, Çantay Kitapevi, İstanbul 2003, s. 14.

²⁵ Cihan Boz, *Dünya’da Turizm Endüstrisinde İstihdam ve Çalışma Şartları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sos. Bil. Enst. 2006, s. 8.

Römer, Leveille- Nizerolle, Kolaczek gibi yazarlar turistik tüketim fonksiyonunu temel olarak turizmi aile bütçesinden yapılan harcamalara bağlamışlardır.²⁶

Dünya Turizm Örgütü(UNWTO) ise turizmi; “gezmek, iş ve diğer amaçlarla bir yıldan fazla olmamak kaydıyla her zamanki yaşadıkları çevrelerin dışındaki yerlerde seyahat eden ve konaklayan kişilerin yaptıkları faaliyet” olarak tanımlamaktadır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı turizmi: “kişilerin ikamet ettiği yer dışındaki bir yere bir yılı aşmamak üzere, boş zaman değerlendirme, iş ve benzeri amaçlarla yapılan seyahatler” şeklinde tanımlamaktadır.

Özgüç ise turizmi: ”İnsanların gezme, görme, merak, dinlenme, eğlenme, spor, din, eğitim, toplantılara katılma, sağlık, alış veriş, ziyaret gibi çalışma dışı amaçlarla geçici seyahatleri sırasında süresince en az bir gece konaklamaları ve turizm işletmelerini ürettikleri ürünleri satın almalarıyla ilgili olaylar ve ilişkiler bütünü” olarak tanımlamaktadır²⁷.

Dinlenme, eğlenme, görme, tanıma vb. amaçlarla yapılan gezi²⁸.

1.1. TURİZMİN ÖZELLİKLERİ

Turizm çeşitli yönleriyle ele alınıp incelenebileceği gibi, genel olarak şu özellikleri taşımaktadır²⁹.

- Turizm, insanların çalışma ve para kazanma amacı dışındaki turistik amaçlara yönelik seyahatleri kapsar,
- İnsanların yurt içinde ve yurt dışında en az 24 saat, yurt içinde ve yurt dışında en fazla bir yıl süreli seyahatlerini kapsar,
- Seyahat edilen yörede en az bir gece konaklanmalıdır,
- Boş zaman değerlendirme etkinliğidir,
- Turistlerin seyahatleri süresince, ihtiyaçlarını karşılayabilmek için turistik mal ve hizmetleri talep etmeleriyle ilgilidir,

²⁶ Erkan Güneş, *Turizm Kümelenmesi ve Erzurum Bölgesi Turizm Kümelenme Potansiyeline Yönelik Bir Araştırma*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sos. Bil. Enst., 2009, s. 7.

²⁷ Özgüç, s. 15.

²⁸ TDK sözlük

²⁹ Atilla Hazar, *Genel Turizm*, Nobel Yayınları, Ankara 2010, s. 4-5.

- Seyahat edilen yöreyi ekonomik, sosyolojik, politik, psikolojik, kültürel açıdan etkileyen süreçlerle ilgilidir,
- Turistlere fizyolojik, zihinsel ve psikolojik açıdan yenilenme veya güç kazandırma özelliği taşımaktadır,
- Günümüzde kitlesel bir niteliğe sahiptir,
- Alt yapı ve üst yapı yatırımları gerektirir,
- Ulaştırma, konaklama, yeme-içme, eğlence ve diğer birçok servisin birleşiminden oluşan turistik ürünü (paket ürünü) gerektirir,
- Turistik ihtiyaçlardaki farklılıklar nedeniyle, turistlerin katılım amaçlarına uygun ürün birleşimlerini zorunlu kılar,
- Sosyoloji, Psikoloji, Biyoloji, Hukuk, Coğrafya, İşletmecilik, Tarih, Arkeoloji, Ekonomi gibi diğer bilim dalarıyla yakın ilişki içindedir,
- Turizm sektörü, diğer ekonomik sektörlerle bağımlı olduğundan, gelişmesi ölçüsünde diğer sektörlerin de gelişimine katkıda bulunur.

1.2. TURİZM ÇEŞİTLERİ

Turizm denilince akla genellikle Dünya’da 3S olarak bilinen Sun-Sand-Sea yani deniz-güneş-kum gelmektedir. Bunun yanında akla gelen bir diğer turizm çeşidi ise kış turizmidir. Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) gelişen dünya ekonomisi ve çeşitlenen turizm beklentilerinin ilerleyen yıllarda turizm faaliyetlerinin daha da çeşitlenip yaz turizmi ve kış turizmi hegemonyasından çıkarak alternatif alanlara yöneleceğini belirtmiştir. 2020’li yıllarda ise günümüzde 3S olan turizm beklentisi ve düşüncesinin yerini 3E (exciting-educational-entertainment) adı verilen heyecan-eğitim-eğlence bırakması beklenmektedir. Turizm şirketlerinin ve devlet politikalarının da bu yönde olması UNWTO’nun bu savını doğrular niteliktedir.

Dünya Turizm Örgütü’nün verilerine göre 2010 yılında turizm faaliyetlerine katılan kişi sayısı yaklaşık olarak bir milyar kişiyi bulmuştur. Aynı yıl turizm gelirleri ise yaklaşık olarak bir trilyon doları bulmuştur³⁰.

³⁰ UNWTO, 2012, Erişim Tarihi: 30/07/2012, <http://media.unwto.org/en/press-release/2012-05-07/international-tourism-receipts-surpass-us-1-trillion-2011>.

Tablo 1.1. Dünya turizm gelirleri 2010

ÜLKE	TURİZM GELİRİ(MİLYAR DOLAR \$)
1.AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ	116.3
2.İSPANYA	59.9
3.FRANSA	53.8
4.ÇİN HALK CUMHURİYETİ	48.5
5.İTALYA	43.0
12. TÜRKİYE	23.0

Kaynak: UNWTO verileri

Dünya çapında yaklaşık 1 trilyon \$'a ulaşan turizm pastasından pay almak için tüm ülkeler çeşitli çalışmalara başlamışlardır. Bu çalışmaların başında ise turizmi, sadece yaz ve kış turizm faaliyetleri gibi bir kısıtlamadan kurtararak yıl genelinde yapılabilen faaliyetler şekline getirmek olmuştur.

Gelişen Dünya ekonomisi ve turistlerin beklentileri göz önüne alınca ülkedeki tüm doğal ve beşeri imkanlar bu pazarda yer almak için kullanılmaktadır. Alternatif turizm olarak da bilinen bu turizm çeşitleri turizmi yıl içerisinde yayarak gelir düzeyini en üst seviyeye çekmeyi hedeflemişlerdir. Fakat son yıllarda bu turizm çeşitlerine alternatif turizm değil tamamlayıcı turizm denilmesi gerektiğini ortaya atmışlardır. Çünkü bu turizm faaliyetleri hala tek başlarına bir faaliyet olarak değil ana turizm çeşitleri olan yaz ve kış turizm faaliyetleriyle birlikte yapılmaktadır.

Dünya genelinde sayısı çok fazla olan turizm faaliyetlerinden ülkemizde uygulanabilir olanlarını bu çalışmada ele alınıp incelenmiştir. Bu faaliyetlerden bir kısmı çalışma sahası olan, Erzurum'da da sürdürülmektedir. Çalışmanın bir sonraki bölümünde Erzurum'da uygulanan turizm faaliyetlerini çeşitli yönleriyle incelenecektir.

Ülkemizde ki turizm faaliyetlerinin başlıcaları şunlardır³¹;

- Av turizmi
- Binicilik ve atlı geziler
- Botanik ve Endemik tür turizmi
- Dağ turizmi ve dağcılık

³¹ Kültür Bakanlığı, Erişim Tarihi: 31/07/2012, <http://www.kultur.gov.tr/TR,23265/turizm-cesitleri.html> .

- Hava sporları
- Yayla turizmi
- Kış turizmi
- Mağara turizmi (speleoloji)
- Golf turizmi
- Kuş gözlemciliği
- Milli parklar
- Doğal anıtlar
- Tabiat parkı ve koruma alanları
- Kıyı turizmi
- Mavi yolculuk
- Yat turizmi
- Dalış turizmi
- Akarsu ve Rafting turizmi
- Termal turizm
- Kongre turizmi
- Gençlik turizmi
- İnanç turizmi

Bu turizm faaliyetlerinin yanı sıra son yıllarda T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından özellikle son yıllarda terör sorunu nedeniyle ekonomik, kültürel ve sosyolojik olarak geri kalan Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ki illeri kapsayan “GAP turizm envanteri ve turizm planı” hazırlanarak tüm bölgeyi kapsayan bir faaliyet alanı yaratılmıştır.

1.2.1. İnanç Turizmi

Yeni bir alternatif turizm çeşidi olarak görülen inanç turizmi aslında insanların inançlarını sergileme amacıyla kutsal olarak nitelendirdikleri yerleri ziyaret etmeleriyle başlamıştır. Dinlerin ortaya çıkışından itibaren dini öğretiler doğrultusunda kutsal yerlerin ziyareti kişisel tercihlerin ötesine geçmiştir. Bunun sonucu olarak kutsal yerler yüz binlerce kişiye ev sahipliği yapmış ve kitlesel bir hareket olarak kendisini

göstermiştir. Günümüzde ise bu hareketler yeni biçim ve anlayışlarla alternatif bir olgu olarak yerini almıştır³².

İnanç turizmi dinlerce kutsal sayılan beldeleri ziyaret etmek, dinsel toplantı ve törenlere katılmak veya bunları izlemek, hac gibi dinsel görevleri yerine getirmek, kutsal ve ünlü mabetleri görmek amacıyla yapılan ve zaman zamana çok önemli boyutlara ulaşan seyahatlerin ve konaklamaların oluşturduğu turizm olayıdır³³.

İnanç turizmi insanların devamlı ikamet ettikleri, çalıştıkları ve her zamanki olağan ihtiyaçlarını karşıladıkları yerlerin dışına, yani inanç çekim merkezlerine, dini inançlarını tatmin etmek amacıyla yaptıkları ve bu seyahatleri sırasında genellikle turizm işletmelerinin ürettiği mal ve hizmetleri talep ederek, geçici konaklamalarından doğan olaylar ve ilişkiler bütünüdür³⁴.

Kısaca inanç turizmi, kutsal yerlerin çeşitli dinlere mensup turistlerce ziyaret edilmesinin turizm olgusu içerisinde değerlendirilmesidir³⁵.

Bir başka tanım olarak da inanç turizmi, insanların sürekli yaşam alanları dışında, ticari kazanç amacına dayanmayan. Çıkış noktası inançları gereği dini vecibelerini yerine getirmek veya ziyaret etmek için dini açıdan önemli gördükleri kutsal yerlerde en az bir gece konaklamadan oluşan geçici seyahatlerin ortaya çıkardığı ekonomik ve sosyal nitelikli olay ve ilişkiler bütünüdür diyebiliriz³⁶.

Dini inançları nedeniyle hac görevlerini yerine getirmek amacı ile yapılan büyük göç hareketleri ekonomik ve sosyal bakımdan ülkeleri etkilemekte ve özellikle ödemeler dengesindeki açıkları sürekli olan ülkelere ekonomik imkanlar yaratmaktadır. Hac ziyaretleri yapılabilen dini merkezlere sahip olmak, bu ülkelerin ekonomik gelişmelerini devam ettirmelerini sağlayabilecek kaynaklara sahip olmaları demektir³⁷.

³² Ebru Tarcan ve Eda Atılgan, *2000 Yılına Doğru Türkiye'nin İnanç Turizmi Açısından Önemi ve Antalya'da Faaliyet Gösteren Seyahat Acentaları Üzerine Bir Araştırma, İki Binli Yıllara Girerken Kapadokya'nın Turizm Değerlerine Bir Bakış*, Erciyes Üni. Matbaası, Kayseri 1999, s. 62.

³³ Öcal Usta, *"Genel Turizm"*, Anadolu Matbaacılık, İzmir 2001, s. 18.

³⁴ Hüseyin Kaya, *Uluslararası Politik Derinliklerde Anadolu 2000*, Özsan Matbaacılık, Bursa 1999, s. 2.

³⁵ Cevdet Avcıkurt, "2000 Yıllarında İnanç Turizmi ve Türkiye", *VIII. Ulusal Turizm Kongresi*, Kuşadası 1997, s. 79.

³⁶ M. Kaan Usta, *İnanç Turizmi Potansiyeli Açısından İznik'in Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış, Yüksek lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s. 5.

³⁷ Ömer Akat, *Pazarlama Ağırlıklı Turizm İşletmeciliği*, Motif Matbaası, İstanbul 2000, s. 24.

İnanç turizmi kavramı bu faaliyete katılan turistlerin hareket yönlerine göre “aktif inanç turizmi” ve “pasif inanç turizmi” olarak ikiye ayrılır.

1.2.1.1. Aktif İnanç turizmi

Bir ülkede insanların başka ülkelere, dini inançlarının gereklerini yerine getirmek amacıyla yaptıkları ve bu süre içinde turizm kavramı içindeki ilişkilerden yararlanmaları sonucu ortaya çıkan ilişkiler bütünü, gidilen ülke bakımından aktif inanç turizmi denilebilir³⁸.

Ülkemizden hac farızası için Mekke’ye gidenler Suudi Arabistan için aktif inanç turizmi içerisinde değerlendirilir.

Aktif inanç turizminde önemli olan, hac ziyareti yapılan dini merkezlere sahip olmak ve bu merkezlere yurt dışından ziyaretlerin yapılmasıdır. Aktif inanç turizminin en önemli özelliği, ziyaretin yapıldığı ülke ekonomisine döviz bırakması ve ekonomik değer yaratmasıdır³⁹.

1.2.1.2. Pasif İnanç Turizmi

Bir ülke insanların dini inançlarını yerine getirmek amacıyla başka ülkelerdeki dini çekim merkezlerine yaptıkları seyahatleri ve bu seyahatlerde turizm kavramı içindeki ilişkilerden yararlanmaları sonucu ortaya çıkan ilişkilerde bu insanların ülkeleri bakımından pasif inanç turizmi olarak değerlendirilebilir⁴⁰.

Ülkemizden hac farızası için giden hacılar ülkemiz için pasif inanç turizmi kapsamında değerlendirilir.

Pasif inanç turizmi kapsamında önemli olan, hac ziyaretleri yapılan dini merkezlere sahip olmak değil, bu dini merkezlere sahip olan ülkelerin topraklarına gitmek ve bunun içinde turizm işletmelerinin imkanlarından yararlanarak karşılığında döviz bırakmak önemlidir. Çünkü bu durum, ülke ekonomisinden bir miktar dövizin

³⁸ Hüseyin Kaya, *İnanç Turizmi*, Özsan Matbaacılık, Bursa 1998, s. 4.

³⁹ Akat, s. 27.

⁴⁰ Kaya, *İnanç Turizmi*, s. 5.

başka ülke ekonomisine gitmesine yol açmaktadır. Böylece pasif inanç turizmi kavramı ülke ekonomisinde döviz rezervlerinde eksilmeye yol açmaktadır⁴¹.

1.2.1.3. İnanç Turizminin Özellikleri

Turizmin diğer türlerinde olduğu gibi inanç turizminde de uygulamada birçok farklılıklar görülmektedir. Dini turizmi genellikle üç şekilde ortaya çıkmaktadır⁴².

- Hac gezisi olarak, kutsal yerlere yapılan grup halinde ya da bireysel ziyaretler.
- Belirli dini tarihlerde, önemli dini olayların yıl dönümlerinde gerçekleşen büyük ölçekli toplantılar.
- Turistik bir güzergah üzerindeki önemli dini yerleri ve yapıları, turun süresinin dikkate alınmadan ziyaret etmek için gerçekleştirilen turlar.

İnanç turizmi tanımı gereği manevi bir amaç taşımaktadır. Dince zorunlu tutulan manevi yolculuklara katılmak gibi özel kurallara uymanın amacı aşağıdaki hedeflerden en az birine ulaşabilmektir⁴³.

- Dini gereklerden biri olarak hac görevini yerine getirmek: Birçok din için hac manevi bir arınma, kurtuluş ve bir ibadet şekli olarak görülürken Müslümanlar ve Yahudiler için şartlara bağlı bir zorunluluktur.
- Bir adağı yerine getirmek, şükranlarını sunmak, günahlardan arınmak ve dileklerini bildirmek: İnsanlar yaşamlarında dünyevi yollarla çözülemeyen bir sorunla karşılaştıklarında bu sorunu çözebilmek için ilahi bir yardım arayışına girmektedir. Kutsal bir yere yapılan ziyaretin amacı o sitenin ilahı muhafızının aracılığıyla bu tür bir yardım yakarışının iletilmesini sağlamaktır. Burada inananlar günahlarını itiraf etmekte, adaklarını adamakta, tövbe etmekte ve gelecekte daha kutsal bir yaşam süreçlerine dair kararlarını açıklamaktadır.
- Sosyal ve manevi yönlerden üstün bir konuma ulaşmak: Sosyal yönden bakıldığında, dini bir yolculuk yapmak bir çok toplumda bir erdem olarak kabul edilen dindarlığın bir göstergesidir.

⁴¹ Akat, s. 27.

⁴² Burcu S. Yılmaz, *Türkiye’de Dini Turizm ve Meryem Ana Evi’nin Turistik Potansiyelinin Analizi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üni. Sos. Bil. Ens., 2000, s. 68.

⁴³ Yılmaz, s. 58.

- Belirli dini olayları kutlamak ve anmak: Her dinin, mensuplarınca kutsal sayılan belirli olaylarla bağlantılı törenleri ve inançları bulunmaktadır.
- Aynı dinden olanlarla ilişkide olmak ve bağlantı kurmak: Bu amaç misyoner toplantılarını ve hac yolculuklarını içermektedir.
- Hakikati yaymak: Birçok din inananlara gerçekleri öğretme ya da dini yayma gibi amaçlarla misyonerlik faaliyetlerini desteklemektedir.
- Konferanslar ve dini toplantılar düzenlemek: Dini olmayan örgütler gibi dini gruplar da faaliyetlerini etkili şekilde yürütmeye ihtiyaç duymaktadır. Bu amaçla da dini gruplar gelişimlerini izleyebilecekleri, üyelerinin manevi hedeflerine etkin şekilde ulaşmalarını sağlayacak eğitim verebilecekleri periyodik toplantılar düzenlemektedir.

1.2.1.4. Dünya İnanç Turizm Merkezleri

İnsanın ortaya çıkışıyla birlikte bir dine inanma gereksinimi ortaya çıkmıştır. Dinlerin bir gereği olarak inanalar çeşitli merkezlerde toplanarak ibadet etmektedirler. İşte bu ibadet merkezleri dünyanın değişik bölgelerinden inananları kendine çekmiştir ve bunun sonucunda da inanç turizmi ortaya çıkmıştır. Çalışmanın bu bölümünde dünyadaki geniş kitlelere hitap eden ilahi ve beşeri dinlere ait merkezler ele alınmıştır.

Budizm’ de ilahi temelli dinler gibi kutsal mekan ve zamanlar mevcuttur. *BodhGaya* veya *Bodhgaya* Hindistan'ın Bihar eyaletinde Gaya bölgesinde yer alan Budist hac merkezidir. Gautama Buddha burada aydınlanmaya ulaşmıştır. Mahabodhi manastırı, bölgede en önemli tapınaktır ve kutsal kabul edilirler. Aynı şekilde *Kusinagar* veya *Kusinara* Hindistan'ın Nepal sınırı yakınlarındaki *Uttar Pradesh* eyaletine bağlı bir kasabadır. *Gautama Buddha* burada *nirvanaya* ulaştığı için, Budistler için önemli bir hac merkezi olarak kabul edilir. Yine, *Lumbinī* , Nepal'de Hindistan sınırı yakınlarındaki Rupandehi bölgesinde bir Budist hac merkezidir. ⁴⁴

Bunun yanında kökeni itibariyle ilahi kaynaklı olan dinlerden Hıristiyanlık ve Yahudilikte de bir takım kutsallar mevcuttur. Bunların bir çoğu her ne kadar da beşer eliyle oluşturulmuş gözükseler de,o dinin mensuplarınca kutsal birer değer olarak algılanıyor olmaları bizim için önem arzeder. Hıristiyanlık'ta diğer bütün dinlerde

⁴⁴*Yaşayan Dünya Dinleri*, s:335 Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları,Ankara,Şubat 2007

olduğu gibi Metinler kutsaldır. *İncil (Markus, Matta, Luka, Yuhanna İncilleri)* kutsal kabul edilirler. İlahi kaynaklı bir din olduğu için Hıristiyanlıkta da İslamiyet gibi *mâbet kültürü* mevcuttur. Hıristiyanlar için ibadethaneleri olan *kiliseler* kutsal mekanlardır. Ayrıca Hıristiyan dünyasında hac merkezi olarak kabul edilen *Roma* kenti kabul edilmiş ve önceki hac merkezi olan Kudüs, hac merkezi olmaktan çıkarılmıştır. Ancak *Kudüs* şehri, her ne kadar hac merkezi olmaktan çıkarılsa da hem Hıristiyanlık hem Yahudilik hem de son din İslamiyet için önem arzeden kutsal şehir statüsünün hiçbir zaman kaybetmemiştir. Bunun yanında Efes'te inşa edilmiş olan *Meryem Ana Kilisesi* de Hıristiyan dünyasının kutsalları arasında yer alır ve hac merkezlerinden bir diğeri teşkil eder.⁴⁵

Bir diğeri ilahi kaynaklı din olan Yahudilikte de belli başlı kutsallar doğal olarak mevcuttur. Yahudilikte doğal olarak diğeri dinlerde de olduğu gibi ibadethaneler yani *Havrâlar* ve kutsal metinleri olan *Tevrat* kutsaldır. Ayrıca *Muallak Taşı*, *Tapınak Tepesi*, *Batı Duvarı*, *Eretz Yisrael* adlı yerler, bunun yanında *Atalar Mağarası*, *Davud'un Kabri*, *Yusuf'un Kabri*, *Rahel'in Kabri* ile *Kudüs*, *Hebron*, *Safed*, *Tiberya* şehirleri kutsal olarak kabul edilmişlerdir.

Kur'an'da Yüce Allah, Hadis-i Şeriflerinde ise Hz Peygamber (s.a.v.) bir takım mekanlara işaret etmek sureti ile onlara kutsiyet yüklemişlerdir. Bu mekanlardan en dikkat çekenleri şunlardır: Kâbe-i Şerif ve Mekke, Kâbe-i Şerif ve Mekke, Kutsal Tuva Vadisi, Kutsal Tuva Vadisi, Kutsal Tuva Vadisi, Medyen Bölgesi, cami, mescit ve türbeler.

1.2.1.5. Türkiye'de ki İnanç Turizm Merkezleri

İnsanlık tarihinin üç büyük dini olan Müslümanlık, Hıristiyanlık ve Musevilik, dünyanın en büyük uygarlıklarını barındıran Anadolu topraklarında olgunlaşmış ve etkileri tüm dünyaya yayılmıştır. İç büyük dinin günümüze kadar ulaşan eşsiz eserleriyle büyük bir potansiyel oluşturmaktadır. Hz. İsa'nın Kudüs'te çarmıha gerilmesi ile havarilerin Hz. İsa'nın yaşam biçimi ve öğretilerini yaymak için Anadolu'yu seçmeleri, Anadolu'da ilk Hıristiyanlık merkezleri ve kiliselerinin oluşmasına neden

⁴⁵ Yaşayan Dünya Dinleri, s.:98-99

olmuştur. Mevcut sayısız kilisenin yanında Anadolu'da Hıristiyanlar tarafından kutsal kabul edilen bazı merkezler şunlardır:⁴⁶

Antakya: Hıristiyanlığın en önemli merkezlerindedir. Hıristiyanlık, bu ismi ilk defa burada almıştır. Havarilerin tüm tanıtım seyahatlerinin rotaları burada hazırlanmıştır. St. Pierre'nin Antakya'ya geldiğinde ilk konuşmasını yaptığı St. Pierre Kilisesi ve Manastırı kentten 2 km. uzaklıkta Reyhanlı yolu üzerindedir. Reyhanlı ilçesinde bulunan "Kızlar Sarayı"nın 5.yüzyılda yapıldığı sanılır. İlk Hıristiyanlık döneminde Kuzey Suriye'nin en önemli dinsel merkezi olup kilise, manastır ve bunlarla ilgili yapılardan oluşmaktadır. Yöreye "Rahibeler Manastırı" da denilmektedir. St. Barlohom Manastır Kilisesi ise antik Cossios (Keldağ) Dağı'nda, Yeditepe köyünün 3 km. güneybatısındadır. St. Barlohom adına yapılmış kilise iki nefli ve haç biçimi planlıdır.

Tarsus: St. Paulus'un doğum yeri olması nedeniyle Tarsus, Hıristiyanlığın önemli kentlerinden biridir. St. Paulus'un öğrencilerinden olan Aya Thekla'nın İkenion (Konya) ve Pisidya Antiokheiası'nda (Yalvaç) sürdürdüğü Hıristiyanlığı yayma çabaları, yörenin diğer önemli dinsel merkezi olan Silifke'de sona ermiştir. Aya Thekla 5. yüzyıl Hıristiyanlık dünyasının saygın kişilerindedir. Bu azize, Silifke'nin eski kent tanrıçası Athena'nın yerini almıştır. 1. yüzyılda azizenin sığındığı yeraltı mağarasının üzerine yapılan Thekla Bazilikası plan bakımından Suriye kiliseleriyle benzeşmektedir. Bazilikanın yaklaşık 150 m. kuzeyindeki kubbeli kilise, orta sofanın doğu bölümü üstündeki kubbesiyle dikkat çekmekte ve aynı zamanda bazilikanın kubbe ile birleştiğini göstermektedir. Kilise ayrıca, sonraki yıllarda İstanbul'daki Ayasofya'da doruk noktasına ulaşan; kubbenin orta sofanın tam merkezine konularak diğer bölümlerin bu merkeze göre düzenlenmesi tekniğinin ilk aşamasını göstermesi bakımından büyük bir öneme sahip bulunmaktadır.

Yöredeki diğer Hıristiyanlık merkezlerinden biri de Alahan Manastırı yapılar topluluğudur. Kayalara oyulmuş keşiş manastırları buranın başlangıçta bir inziva merkezi olduğunu göstermektedir. Mağaraların yakınında ise ilginç süslemeleri ile dikkat çeken büyük bir bazilika bulunmaktadır. Bazilikanın kapı süslemelerindeki kabartmalarda Cebrail ve Mikail oldukları kabul edilen iki meleğin bir takım simgesel

⁴⁶ Yaşayan Dünya Dinleri,s.:200-203

yaratıkları ezdikleri görülür. Bunların Anadolu'nun çok tanrılı inançlarındaki kutsal varlıkların simgeleri olabileceği ileri sürülmektedir.

Efes: Dünyanın ilk yedi kilisesinin ilki olan ve Hıristiyanlığın yayılışının odak noktası olarak görülen Efes, Meryem Ana'nın son günlerini geçirdiği ve öldüğü yer olarak kabul edilmektedir. Nitekim Hz. İsa'nın 12 havarisinden biri olan St. Jean, Hz. İsa'nın ölümünden sonra Meryem'i de yanına alarak Batı Anadolu'ya gelmiş (M.S. 42-48) ve dönemin en büyük kentlerinden olan Efes'e yerleşmiştir. Meryem'in Efes'te yaşadığı sanılan ev, Hıristiyanlığın kutsal merkezlerinden biri olup, ziyaret yeri olarak önemini günümüzde de sürdürmektedir.

M.S. 53-56 tarihlerinde St. Paul de kente gelmiş ve kaldığı süre içerisinde yörede Hıristiyanlığın yayılması için çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalar sonucu ise Efesos (Selçuk), Symrna (İzmir), Pergamon (Bergama), Sardes (Sart), Philedephia (Alaşehir), Laodikeio (Denizli) ve Tyateiro'da (Akhisar) Hıristiyanlığın ilk yedi kilisesi oluşmuştur. Ayrıca M.S. 435'te Hıristiyanlığın III. Konsülü Efes Meryem Ana Bazilikası'nda toplanmış ve Hz. İsa ile Meryem'in tanrısal nitelikleri tartışılmıştır.

İznik: Hıristiyanlık tarihine yön veren iki önemli konsül M.S. 325 ve 381 tarihlerinde İznik'te toplanmıştır. M.S. 325 tarihinde Roma imparatoru Konstantinus tarafından Hıristiyanlar arasındaki ayrılıkları gidermek için toplanan İznik Konsülü Roma İmparatorluğu'nun resmen Hıristiyanlaşması açısından ilk önemli adım olmuştur. M.S. 381 yılında ikinci kez toplanan İznik Konsülü ile de Ortodoksluk Doğu Roma'nın resmi dini olarak kabul edilmiştir.

İstanbul: Dünyanın dört büyük Ortodoks merkezlerinden biri olan İstanbul'da V. Konsül toplantısı yapılmıştır. Ayrıca tüm devirlerin en görkemli yapıtı olan Ayasofya da bu kentte bulunmaktadır.

Kapadokya: Erken Hıristiyanların kayaları oyarak yaşadıkları yeraltı kentlerinin, kilise ve manastırlarının bulunduğu Kapadokya bölgesi, bugün aynı zamanda ilginç yeryüzü şekilleri ve peribacaları ile de tanınmaktadır.

Demre: M.S. 4. yüzyılda yaşayan ve hümanist fikirleriyle tanınan ünlü Noel Baba'nın (St. Nicholas) yaşadığı ve piskopos olduğu yerdir. Her yıl Aralık ayında düzenlenen Noel Baba Törenleri; Noel tatillerini bu antik Likya şehrinin sıcak kumsallarında geçiren çok sayıda turisti bir araya getirmektedir.

Antalya: İncil'de adı geçen ve Aziz Paul'un ziyaret ettiği yerler arasındadır. Ayrıca eşsiz güzellikteki doğası, modern otelleri, spor etkinlikleri, yat limanları ve çok sayıda kamping alanları ile ülkenin en önemli turizm merkezidir.

Yalvaç; Hıristiyanlığın yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Aziz Paul'un ziyaret ettiği yerler arasındadır.

Şanlıurfa: Tarihi 9000 yıl öncesine dayanan Şanlıurfa; Müslümanlığın, Museviliğin ve Hıristiyanlığın genetik olarak büyükbabası olan Hz. İbrahim'in doğduğu, Hz. Eyyüb'ün yaşadığı ve Hz. İsa'nın kutsadığı ülkenin önemli bir inanç merkezidir.

Harran: Kutsal kitaplarda adı geçen Harran, İnanç Turizmi'nin Türkiye'deki odak noktalarından biridir. Kutsal kitaplarda yazılanlara göre İbrahim Peygamber, Şanlıurfa'dan güneye doğru göç ederken Harran'da konaklamıştır. İbrahim peygamberin babası Terah burada ölmüştür. Ayrıca Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'i oluşturacak olan genetik ürünlerin temelleri de Harran'da atılmıştır.

Ağrı Dağı: Tufandan sonra Nuh'un gemisinin Ağrı Dağı eteklerinde karaya oturduğuna dair kutsal kitaplarda bilgiler bulunmaktadır.

Trabzon: Ortodoks dünyasının kutsal dağ manastırları Trabzon çevresinde bulunmaktadır. Sumela (Meryem Ana) Manastırı, Konagio Thaoskepostas (Kızlar Manastırı), Kaymaklı Manastırı, Vazelen Manastırı ve Gregorius Peristere (Kustul) Manastırı bunlardan bazılarıdır.

Konya: İncil'de ismi geçen önemli bir dinsel merkezdir. St. Paulin'in MS 47-50 ve 53 yıllarında ziyaret ettiği ileri sürülen şehir 2. yüzyıldan itibaren önemli bir din merkezi olarak ilan edilmiştir. Kent Roma İmparatorluğu'nun kuruluşundan sonra da önemini korumuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

ERZURUM İLİNİN TURİZMİ

2.1. GENEL BAKIŞ

Erzurum hem morfolojik yapısı hem de iklim özellikleri flora, fauna ve hidrografik yönden çeşitliliğe sahiptir. Doğal çeşitliliğinin yanı sıra tarihsel süreç içerisinde birçok devlete ve medeniyete de ev sahipliği yapması, İpek yolu üzerinde bulunması, tarihi ve arkeolojik zenginlikleri ile de kültürel bir çeşitlilik arz etmektedir.

Bölge bütününde kırsal alanlardan kent merkezlerine, kent merkezlerinden de diğer bölge kentlerine yaşayan nüfus hareketi ve sınırlı sanayileşme olgusu; doğal kaynakların tüketilmesini engelleyerek günümüze kadar taşınmasında önemli bir etken olmuştur. Korunan doğal kaynaklar günümüzde bölge için önemli turistik potansiyeller olarak önümüze çıkmaktadır⁴⁷.

Doğal ve beşeri özellikler göz önüne alındığı zaman Erzurum'un turizm alanı olarak gayet zengin bir bölge olduğu görülmektedir. Günümüze kadar yapılan teşvik ve çalışmalar yeterli olmamakla birlikte il genelinde bir kaç turizm faaliyeti gelişmiştir. Şehrin ve bölgenin sosyoekonomik yapısı, iklim özellikleri gibi bazı göstergeler dikkate alınırsa turizme daha fazla destek verileceği ve bunun da yanında ekonomik kalkınmayı getireceği muhakkaktır.

Erzurum'da yapılan turistik aktiviteler⁴⁸:

- Kış turizmi
- Eko turizm (doğa ve su sporları)
- Tarih, kültür ve inanç turizmi
- Termal ve sağlık turizmi
- Sporcu ve gençlik kampları, kongre turizmi.

Turizm aktivitelerine katılan turist sayısı yıl içerisinde dalgalanmalar göstermektedir. Fakat gelen turist büyük bir oranı kış turizminden faydalanmak amacı ile gelmektedir. TÜRSAB'ın yaptığı bir araştırmaya göre Doğu Anadolu Bölgesi'nin iç

⁴⁷ Güneş, s. 57.

⁴⁸ Erzurum Valiliği, Erişim Tarihi:12/09/2012, <http://www.erkurum.gov.tr/turizm.asp>.

turizm talebinde ki yeri %3'tür. Erzurum ise bölgede en fazla turist çeken yer olarak göze çarpmaktadır. Bölgeye gelen turistin %20lik bir kısmı Erzurum'a gelmektedir.

Tablo 2.1. Erzurum'a Gelen Turist Sayıları (2008-2012)

Yıl	Yerli Turist	Yabancı Turist	Toplam
2008	154.190	21.540	175.730
2009	133.598	22.197	155.795
2010	185.280	22.512	207.792
2011	193.975	27.072	221.047
2012*	92.349	11.473	103.822

Kaynak: Erzurum İl Kültür Turizm Müdürlüğü verileri, *İlk altı ay

Yerli ve yabancı turist sayısında meydana gelen artışın diğer yıllar oranla fazla olmasını sebebi, söz konusu yılda yapılan WINTER UNIVERSIADE 2011 (Dünya Üniversiteler Arası Kış Oyunları)'in düzenlenmiş olmasıdır.

2.2. ERZURUM İLİ'NDE İNANÇ TURİZMİ

Erzurum tarihi olarak M.Ö.4000lere kadar dayanan bir geçmişe sahiptir. Erzurum tarihsel süreç içerisinde çok sayıda medeniyete ve devlete ev sahipliği yapmıştır. Bu da Erzurum'un kültürel çeşitliliğinin fazla olmasını sağlamıştır. Bu kadar fazla devletin bu topraklarda hüküm sürmesi farklı sosyal yapıların, farklı yaşam tarzlarının, farklı inanışların ve bunun doğal bir sonucu olarak da farklı mimari tarzları ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu eserlerin bazıları Tarihi süreç içerisinde yapılan birçok savaş ve istilada tahrip olup ortadan kalkmasına rağmen bazıları günümüze kadar ulaşmıştır. Kültür ve turizm bakanlığının turizmi yıl geneline yayarak ekonomik refahı yakalama çalışmaları doğrultusunda geçmişten kalan, tarihi ve dini özelliği olan eserlerin kültür ve inanç turizmi kapsamına alınarak bu alanlarda değerlendirmesi amaçlanmıştır.

Kültür ve turizm il müdürlüğü tarafından yapılan çalışmalarla 93'ü metropol ilçelerde 43'ü taşra ilçelerde olmak üzere toplam 136 tarihi eser dinsel özelliği olduğu için Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu (KVTKK) tarafından koruma altına

alınmıştır. Çalışmada Erzurum ilinde bulunan tarihi, kültürel ve dini açıdan özelliği olan yapılardan bazıları incelenmiştir.

2.2.1. Erzurum Şehrindeki İnanç Turizm Merkezleri

Tablo 2.2. Erzurum İlindeki KVTKK Tarafından Koruma Altına alınmış Dinsel Yapılar

İLÇE ADI	DİNSELYAPI SAYISI	İLÇE ADI	DİNSELYAPI SAYISI
AŞKALE	2	PASINLER	5
AZİZİYE	8	PAZARYOLU	2
ÇAT	4	ŞENKAYA	9
HINIS	1	TORTUM	2
HORASAN	2	UZUNDERE	6
İSPİR	1	KARAYAZI	3
MERKEZ	78	NARMAN	3
PALANDÖKEN	4	OLUR	3
YAKUTİYE	3	TOPLAM	136

Kaynak: KVTKK verileri

2.2.1.1. Camiler

2.2.1.1.1. Ulu (Atabey) Cami

Yakutiye ilçesinde bulunan camii Cumhuriyet Caddesi'nin Tebrizkapı tarafındadır. Atabey Camii diye de adlandırılan Erzurum Ulu Camii, 1179 yılında Saltukoğullarından Melik Nasirüddin Muhammed Bey zamanında yapılmıştır. Caminin Atabey olarak adlandırılmasının sebebi Melik Nasirüddin'in, Büyük Selçuklu devleti hükümdarı olan Atabek Kızıl Arslan'a bağlı olmasıdır. Atabey ismi de ona hürmeten verilmiştir⁴⁹.

Cami 52.50x41.00 metre boyutlarında dikdörtgen mimariye sahiptir. Minaresi kuzeybatı köşesinde olan caminin kubbeleri kalasların köşelerinin üst üste getirilip dörtgen şeklinin elde edilmesiyle oluşan ve "kırılmalı" adı verilen bir mimariyle yapılmıştır. Cami dönem dönem tahribata uğrasa da halen ayakta ve Selçuklu

⁴⁹ A. Şerif BEYGU "Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri"s:98 Bozkurt Basımevi İstanbul 1936

mimarisinin özelliklerini belirgin bir şekilde göstermektedir. Cami Osmanlı döneminde onarılarak bir dönem askeri amaçla kullanılmıştır. Cami Kanuni Sultan Süleyman'ın Erzurum'u ziyareti sırasında padişah tarafından incelenmiş ve bulunduğu metruk halden kurtarılması için vakıflar tahsis edilmiştir.⁵⁰

Evliya Çelebi, Seyahatname adlı eserinde Ulu camiden bahsederken: “Erzurum'daki camilerin kadimi Ulu Camidir. Tebriz kapusunun iç yüzünde tarz-ı kadim, toprak örtülü bir minareli camidir. Akkoyunlu padişahlarının binasıdır. Tulen ve arzen iki yüz adım-dır. Minber ve mihrabı tarz-ı kadimdir. İçinde alet tertip edilmiş iki yüz çam direkler üzerine çam kirişlerdir. Kargir kubbe değildir. Caminin bir tarafı Revan zahiresi çün mahfuz peksimetler vardır⁵¹. Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde belirttiği peksimet ise 4.Murat zamanında revan seferine hazırlanan askerin peksimetinin burada muhafaza edilmesidir. Ulu Cami aynı zamanda şehrin şahî camisidir.

Fotoğraf 2.1. Ulu (Atabey) Cami

⁵⁰ Hamza GÜNDOĞDU “Şehri Mübarek Erzurum” s:142 Erzurum Belediyesi Kültür Yayınları Erzurum 1989

⁵¹ Evliya Çelebi, “Seyahatname”, II, 210.

2.2.1.1.2. Lala Mustafa Paşa Cami

Cumhuriyet caddesi üzerinde bulunan cami Erzurum'daki ilk Osmanlı camisi olması bakımından çok önemlidir.

1562 yılında, padişah II. Selim'in, şehzadeligi döneminde lalalığını yapan Mustafa Paşa tarafından Erzurum Beylerbeyliği döneminde yapılmıştır.

Caminin mimarı olarak Mimar Sinan tezkerelerde geçmektedir. Fakat bizzat Mimar Sinan tarafından yapılmamıştır. Erzurum'daki inşaat süresinin kısalığı, Mimar Sinan'ın aynı dönemde Rumeli'de daha önemli projelerde yer alması ve cami içerisindeki yöre iklimine uygun mimari şekiller bizzat Mimar Sinan tarafından değil, Mimar Sinan'ın seçtiği bir ekip tarafından yapıldığını göstermektedir. Cami planı Mimar Sinan tarafından çizilmiştir.⁵²

Caminin mihrabı üzerinde üç satırlık bir kitabe bulunmaktadır. Kitabede: “Bu cami, Rahim Allah'ın rahmetini dileyerek Alim Allah'ın gölgesi Sultan Selimoğlu Sultan Süleyman Han'ın günlerinde; Sultanoğlu Selim'in –Allah kadim inayetinin imdadiyle gölgesini uzatsun- Lalası Abdulkim zade Mustafa Paşa 970 yılında yaptırdı. Allah yaptırmanın hayrını umumi olan keremiyle kabul buyursun.” İbaresini bulunmaktadır⁵³.

Evliya Çelebi ise Seyahatnamesinde, cami hakkında şu notları vermiştir: “Lala Mustafa Paşa sarayı; Paşa saray kapusunun önünde tarik-i am aşırı vaki olmuş Süleyman Han'ın veziri Lala Mustafa paşa'nın binası, İstanbul tarzı, ali kubbeli, cümle binası rasas-ı halisi ile (halis kurşunla) mestur bir camidir. Tulen ve arzen 80 ayaktır. Mihrabı, minberi, müezzin mahfili şah güzeldir, içinde öyle kıymetli avizeler yoktur. Taşra sofası vardır. Lakin haremi sardır. Süleyman Han'ın mimarı Sinan Ağa merhumunun binasıdır...”⁵⁴.

Caminin mimari yapısı iklim ve deprem gibi doğal koşullara göre yapılmıştır. Caminin minaresi kalın örgüden yapılmışken şerefeden itibaren incelmış bir yapı gösterir bu durum iklimin ve olası bir depremin zararlarına karşı ortaya konulmuştur.

⁵² Gündoğdu s.146

⁵³ İ.Hakkı Konyalı, *Abide ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s. 237.

⁵⁴ Çelebi, II, 212.

Aynı şekilde caminin ana duvarlarının çok yüksek olamaması yine iklim ve depremin etkilerinden korunmak için yapılmıştır.

2.2.1.1.3. Şeyhler Cami

Erzincan kapı semtinde kendi adını verdiği Şeyhler Mahallesi'nde bulunmaktadır. Yapımına dair kitabesi bulunmayan caminin şimdiki yerine 1719 yılında Mehmet Habip Efendi isminde biri tarafından ahşap bir camii yapılmış. Daha sonra bu zatın oğlu olan Habip Mehmet Efendi 1767 yılında bu camiyi yıktırarak yerine bugünkü camiyi yaptırmıştır. İlerleyen dönemlerde caminin etrafına medrese ve mektep yapılmış.

Caminin minaresi üzerine, Erzurumlu İbrahim Hakkı Hz.'nin oğlu olan Fehim Efendi tarafından 1771 yılında bir güneş saati tasarlanıp yerleştirilmiştir. Bu güneş saati halen varlığını sürdürmektedir. Saatin yanında bir kitabe bulunmaktadır. Bu kitabe üzerinde “Eser-i Fehim, sene 1185” yazmaktadır. Yani yapan kişi ve yapılan yıl yazmaktadır.⁵⁵

Fotoğraf 2.2. Lala Mustafa Paşa Cami

⁵⁵ Gündoğdu s.157

2.2.1.1.4. Caferiye Cami

Erzurum'daki tarihi camilerden biri olan Caferiye Camii, Cumhuriyet Caddesi üzerinde bulunmaktadır.1645 yılında Erzurum hazinesinde görevli olan Ebubekir oğlu Cafer tarafından yaptırılmıştır. Camii klasik mimaride olup kare plandadır. Cami giriş kapısı kemerli olup kapının üzerinde kelime-i tevhid yazılıdır. Onun biraz altında ise ne zaman ve kim tarafından yapıldığı gösterilmektedir.⁵⁶

Cami hakkında Evliya Çelebi seyahatnamede şöyle bahsetmektedir: "Yeni yapı bir kubbe-i valalı camidir. Bala bir minareli, bir kapılı, tarz-ı cedit üzre pencereleri demirli, haremi şadırvanlı müferrih bir camidir. Cümle kubbeler kurşun ile örtülüdür⁵⁷." Caminin son cemaat yerinin sol tarafında dört tane mezar bulunmaktadır. Bu mezarların bir tanesinde kitabe mevcuttur. Diğer üç mezarda kitabe yoktur.

Fotoğraf 2.3. Caferiye Cami

⁵⁶ Gürsoy Solmaz, *Erzurum Şehrindeki Tarihi Eserler* s.49 Erzurum 2002

⁵⁷ Çelebi, II, 212.

2.2.1.1.5. Ayaz Paşa Cami

Ayaz Paşa camii Gürcükapı semtinde, kendi adını taşıyan Ayaz Paşa Mahallesi'nde bulunmaktadır. Ayaz Paşa Camii Erzurum'daki en eski, Osmanlı eserlerinden biridir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Erzurum valiliği yapan Ayaz Paşa tarafından 1558 yılında yaptırılmıştır.⁵⁸

Ayaz Paşa Camisinin, tek şerefeli minaresi caminin kuzeydoğu köşesinde bulunmaktadır. Minare üzerinde ilk yapıldığı zaman çini süslemeler bulunurken günümüzde bunlardan sadece birkaç parçası varlığını sürdürmektedir. Caminin doğu ve batı duvarları etrafında çok sayıda mezar bulunmaktadır. Cami cemaatinden ve esnaftan alınan bilgiye göre bu mezarlar zamanın önde gelen kişilerine ait olduğu tespit edilmiştir.

2.2.1.1.6. Murat Paşa Camii

Şehir merkezinde, bulunduğu mahalleye adını veren Murat Paşa Camii, yanındaki hamamla birlikte sur kapılarından Erzincan Kapısı civarındadır. Kitabesine göre 1573 tarihinde Sadrazam Kuyucu Murat Paşa tarafından yaptırılmıştır. Caminin önündeki son cemaat yeri birbirlerine yuvarlak kemerlerle bağlanan altı sütunun taşıdığı beş kubbe ile örtülüdür.

Son cemaat yerindeki 1573 tarihli Arapça bir kitabede; “Bu mescid-i şerifi ve cami-i mürifi uluların kahramanı; Arap Acem ve Rum’un hakani Süleyman Han oğlu Sultan Selim’in Allah hilafetini kıyamet gününe kadar muhalefet etsin. Saltanat günlerinde büyük emir Murad Paşa Allah istediğini kolay kılsın. Allah bunu kendisinden hüsnü kabul ile kabul buyursun. 981 senesinde yapıldı” yazılıdır.⁵⁹

Lala Paşa Camii'nden sonra Erzurum'daki ikinci Osmanlı camisidir. Yapı plan ve mimarı bakımından, şehrin kendisinden sonra inşa edilen tek kubbeli camilerine bir model oluşturmuştur. Caminin minaresi, hemen caminin yanında bulunan ve 1314 yılında İlhanlılar tarafından yapılan ve o dönemde tahrip olup ortadan kalkan Ahmediye Medresesi'nin minaresi ile ortaktır. Minare yakın zamanlarda onarılmıştır.

⁵⁸ Konyalı, s. 250

⁵⁹ Gündoğdu s:151

2.2.1.1.7. Boyahane Camii

Boyahane Camii, Menderes Caddesi'nin batı tarafında Boyahane Mahallesinde bulunmaktadır. 1556 da dönemin Erzurum valisi Emin Paşa tarafından yaptırılmıştır⁶⁰. Camii aynı adı taşıyan hamama bitişik olarak yapılmıştır. Daha doğrusu önce hamam yapılmıştır 1621 yılında İlyas Ağa adında bir hayırsever zat tarafından hamamın bayanlar kısmı kapatılarak camiye dönüştürülmüştür.

Hamam camiye dönüştürüldükten sonra içi yapılan caminin mihrabına bir kitabe asılmıştır.

Kitabede şöyle denilmektedir⁶¹:

“Sa’i hayrat-ül-vefiyyat İlyas Ağa
Bunu camii eyleyip çekti emek
Ba’de hazf harf-i aliyle dedi
Payidar olsun binası haşra dek”

Bunların dışında caminin batı köşesinde ise Erzurumlu İbrahim Hakkı Hz.’nin Hacı Halim Efendi’nin kabri bulunmaktadır.

2.2.1.1.8. Narmanlı Cami

Tebrizkapı semtinde Çifte Minareli Medresenin doğusunda yer alır. Tarihi bir cami olması hasebiyle mahalleye de adını vermiştir. Giriş kapısının üstünde ki kitabeğe göre Sultan I. Mahmut döneminde 1738 yılında Narmanlı Hacı Yusuf Efendi adında bir zat tarafından yaptırılmıştır.

Ön kısmında beş kubbeli son cemaat yeri bulunan Narmanlı Camii iç mekânı örten kubbesinin biraz daha büyük olması bakımından Erzurum’daki tek kubbeli camiler içerisinde en dikkat çekici olanıdır.

Caminin bahçesinde birçok mezar bulunmaktadır. Bu mezarlardan biri camiye yaptıran Hacı Yusuf Efendi’ye aittir. Diğerleri ise Hacı Yusuf Efendinin akrabalarına ve Erzurum’un ileri gelenlerine aittir.

⁶⁰ Konyalı, s. 185.

⁶¹ Konyalı, s. 184.

Fotoğraf 2.4. Narmanlı Camii

2.2.1.1.9. Fetih Cami (Demirciler Kilisesi)

Demirciler çarşısında bulunan cami köken olarak kilisedir. Mimari özelliklerine ve planı bakımından 16. veya 17. yy. da yapılmış bir kilisedir. 1997 yılında başlayan restore çalışmaları sonucu kilise camiye çevrilmiştir. Dışişleri Bakanlığı tarafından “devir yapılamaz” kararı nedeniyle bir süre kapalı kalan cami daha sonra gerekli izinlerin alınmasıyla ibadete açılmıştır.

Kilise doğu-batı yönünde 14x22,5 ebatlarında yapılmıştır. Kiliseden camiye çevrilirken orijinalindeki ikon ve süslemeler ahşap perdelerle kapatılmıştır.

2.2.1.1.10. Kadana Cami

Bulunduğu mahalleye adını veren bu cami, Mahallebaşı semtinin Güneybatısında evler arasında bulunmaktadır.

Kapının üstünde yer alan 4 satırlık kitabede yapının tarihi hem ebced hesabı ile hem de rakamla (1165/1752) belirtilmiştir.⁶²

⁶² Konyalı, s. 218-219

Eskiden mescit olan bu yapıyı söz konusu tarihte Kadanazade İsmail Efendi adlı bir zat tarafından camiye çevrilmiştir.⁶³ Caminin Kuzeybatı köşesinde minaresi bulunmaktadır.

2.2.1.1.11. Pervizoğlu Cami

Lala Paşa Cami'nin doğusundan Ayaz Paşa Caddesi'nde bulunmaktadır. 1128/1176 tarihinde Pervizoğlu Hacı Mehmet tarafından yaptırılmıştır.⁶⁴

Oldukça küçük ölçülerde inşa edilen tek kubbeli cami önünde üç kubbeli son cemaat yeri ve iç mekanı örten tek kubbesiyle Erzurum camilerinin minyatür örneği gibidir.⁶⁵

2.2.1.1.12. İbrahim Paşa Cami

Erzurum'da Osmanlı Devri camilerinin en güzel örneklerinden birisi de İbrahim Paşa camidir. 1748 yılında şehrin valisi İbrahim Paşa tarafından yapılmıştır.⁶⁶

Cumhuriyet Caddesi'nden Yoncalık Mahallesi'ne çıkan yol üzerinde bulunmaktadır. Bu yapının minare ve yüksekliği birbiri ile orantılıdır. Mabedin mimari Tarzı Erzurum'a bir örnek olmuş ve bu şekilde irili ufaklı birçok cami yaptırılmıştır.⁶⁷

2.2.1.1.13. Kasım Paşa Cami

Cami, Kasım Paşa Mahallesi'nde, Habib Baba Caddesi'nde, Habib Baba Türbesi'nin üst kısmında yer almaktadır. Cami bir Osmanlı mimarisi olup Erzurum'da valilik yapmış Kasım Paşa tarafından H.1078/M.1667 yılında yaptırılmıştır.⁶⁸

Cami dam örtülü olup son cemaat yerini de dört ağaç sütunun tuttuğu dam örter. Kapısı taş kemerli yapıdadır. Camide kitabe bulunmaktadır. Kitabede şunlar yazmaktadır. Kitabenin son mısrasında parantez içine alınan yerlerde caminin yapılışını ebced hesabıyla göstermektedir.⁶⁹

Avn-i hakla S'ay idüp Kasım Paşa
Yapdı cami isteyüb lütf-i Mübin
Eyleyüp Tahsin melekler dediler
Tarihin (kıldi zihi hayr-i Mübin)

⁶³ Gündoğdu, s. 163

⁶⁴ Konyalı, s. 255

⁶⁵ Solmaz, s.49

⁶⁶ Konyalı, s. 211

⁶⁷ Konyalı, s. 255

⁶⁸ Solmaz, s.55

⁶⁹ Konyalı, s. 221-222

2.2.1.2. Türbe ve Kümbetler

2.2.1.2.1. Abdurrahman Gazi Türbesi

Şehrin 2,5 km doğusunda Eğerli Dağı yamacında bulunmaktadır. Türbeye önceleri Sultan Abdülmecit zamanında Ahmet İzzet Paşa'nın yaptırdığı camiden girilirken daha sonraki restore ve bakım çalışmalarıyla girişler ayrılmıştır⁷⁰.

Türbenin kuzey duvarında on altı mısralık bir kitabe bulunmaktadır. Kitabeye göre türbe, 1794 yılında Erzurum valisi Yusuf Ziya Paşa'nın eşi Ayşe Hanım tarafından yeni baştan yaptırılmışçasına onarılmıştır. Cami türbeden sonra 1797 yılında yaptırılmıştır. Daha sonra cami ve türbe Erzurum Belediyesi'nce yeniden yaptırılmış ve restore edilmiştir⁷¹.

Türbede yatan zat hakkında çeşitli rivayetler vardır. Bazı rivayetlerde bu zatın peygamber efendimizin sancaktarı olduğu söylenmektedir. Bunlardan en çok bilineni Abdurrahman Gazi'nin İslam ordularının Erzurum'u fethi sırasında (M.638) geldiği ve burada şehit olduğu yönündedir. İşte bu zatı bu kadar efsaneleştiren olayda şehit olması sırasında gerçekleşiyor. Rivayete göre; şehrin fethi sırasında bir düşman kılıcıyla zatın kafası kopar fakat zat kafasını koltuğuna alıp İslam sancağını Palandöken Dağı'nın zirvesine dikmek ister. Zirveye doğru yola devam ederken bu halini gören bir kişi tarafından nazara gelir ve türbenin bulunduğu yere düşüp kalır.

Abdurrahman Gazi'den ilk bahseden kaynak Osmanlı vesikalarıdır. 1526 yılında Kanuni Sultan Süleyman adına Erzurum ve havalisinin tarihini yapan il yazıcı defterleridir⁷².

Bu türbenin bir dönem zaviyedarlığını, Marifetname'nin sahibi ve büyük İslam alimi İbrahim Hakkı Hz. yapmıştır. H. 1294 yılı belgelerine göre İbrahim hakkı Hz. padişah fermanı ile ders vermek karşılığında bu göreve atanmıştır⁷³.

Günümüzde hala yerli yabancı birçok kişi tarafından ziyaret edilmektedir. Düğün ve sünnet törenlerinde şehirde ziyaret edilen yerlerin başında gelmektedir. Halk arasındaki

⁷⁰ Zeki Başar, *İçtimai Adetlerimiz, İnançlarımız ve Erzurum İlindeki Ziyaret Yerlerimiz*, Ata. Üni. Yay. Ankara 1972, s. 71.

⁷¹ Başar, s. 72.

⁷² Konyalı, s. 364.

⁷³ Muzaffer Taşyürek, *Erzurum Türbeleri ve Ziyaret Yerleri*, Palandöken Belediyesi Kültür Yayınları, Erzurum 2010, s. 21.

genel inanışta Erzurum'a gelen bir kişi eğer bu türbeyi ziyaret etmezse yolu tekrar Erzurum'a düşermiş. Bu da türbeye ziyaretçi çeken bir başka faktördür. Yapılan restorasyonla türbe çevresi düzenlenmiş ve rekreasyonel faaliyetler için bazı tesisler yapılmıştır. Türbenin popüler olmasının bir diğer nedeni türbeye çıkan yollardan birinde göz yanılması sonucu oluşan durumdur. Türbeye ulaşan stabilize yolda eğer araba boş vitese alınırsa araba hareket etmektedir. Göz yanılması sonucu da yokuş çıkıyormuş hissi verir.

Fotoğraf 2.5. Abdurrahman Gazi Türbesi

2.2.1.2.2. Habib Baba (Timurtaş Baba) Türbesi

Kasım Paşa Mahallesi'nde Taşmağazalar Caddesi'nin Gürcükapı yönünde bulunmaktadır. Türbe 1844 yılında dönemin valisi Hacı Kamil Paşa tarafından yaptırılmıştır. Türbe aslında Timurtaş Baba için yaptırılmıştı fakat Habib Baba'nın 1847 yılında buraya defnedilmesi sonucu Timurtaş ve Habib Baba isimleri özdeşleşmiştir.

Türbede yatan zat olan Habib Baba'nın pederi ile birlikte Hindistan'dan Bitlis'e geldiğini ve burada kalarak Uşşaki Ali Baba'ya intisab ettiğini ve mürşidinin işaretleriyle

bir ara Şam'a gitmiştir. Nusret Efendi'nin Tarihçe-i Erzurum'undan telif ettiği şu bilgileri vermektedir."Bir gün murakabe şeyhi Erzurum'a gitmesini emretmiş ve derhal bu emre uyarak Erzurum'a gelmiştir. Burada irşad ile meşgul olmuştur. Tekkesi Yegenâğa Mahallesi'nde idi. Rûsum ulemasının hücumlarına uğradı. (Resmi din görevlilerince tenkit edilirdi.) Eli açıldı. Her sene Muharrem ayının birinci günü Hazret-i Selman'ın sünnetini yapardı. Kendisine mühim miktarda para verilirdi. Fakat Habib Baba akşama kadar bu paraları rast geldiği fakirlere dağıtır, cebinde bir akçe bile kalmazdı. Ney'i çok severdi. Cezbe halinde iken kendisine Abdi isimli müridi ney üfleyerek ayıltırdı⁷⁴.

Habib Baba türbesi içerisinde birkaç tane mezar vardır. Bunlardan biri Timurtaş Baba'ya ikincisi Habib Baba'ya, üçüncü mezar bir dönem Erzurum'da istihkam komisyonu başkanlığı yapan Şahabeddin Paşa'nın eşi Ganiyye Makbule Hanım'a, dördüncü mezar Habib Baba'nın eşi Hatice hanıma, beşinci mezar ise adı bilinmeyen bir askere aittir.

Habib Baba ile ilgili bir dizi rivayet vardır. Bunlardan en çok bilinenlerinden biri şudur; Habib Baba'nın yolu bir gün Pay-ı Taht'a yani İstanbul'a düşer o dönem Osmanlı tahtında IV. Murat oturmaktadır. Habib Baba, İstanbul'a girince hamama gitmek ister yoldan geldiği için temizlenip namaz kılmak niyetindedir. Fakat hamamcı Habib Baba'yı içeri almaz sebep olarak da Vezirlerin hamam kapattığının ve kendilerinin içerde olduğunu söyler. Habib Baba yoldan geldiğini hızlı hızlı çıkacağını söyler ve hamamcıda insafa gelir ve bir odayı gösterip "Baba burada sessizce işini gör hemen çık vezirler seni görmesin duymasın" der içeri alır. Habib Baba içeri girer. Bir süre sonra hamama tebdili kıyafetle padişah gelir ve hamama girmek ister. Hamamcı sessiz olması koşuluyla onu da içeri alır ve Habib Baba'nın yanına götürür. Habib Baba ve padişah birbirlerinin kim olduğunu bilmemden yıkanırken Habib Baba, IV. Murat'a "Evladım dur sırtına kese atayım" der. Padişahta bunu kabul eder. Daha sonra IV. Murat, Habib Baba'ya aynısını teklif eder. Habib Baba'da kabul eder. Padişah Habib Baba'nın sırtına kese atarken, "Baba, bu zamanda IV. Murat'a vezir olmak var. Bak içerde eğleniyorlar" der. Bunun üzerine Habib Baba; "Evladım Sultan Murat dediğin

⁷⁴ Solmaz s:123

kimdir. Sen kendini alemlerin sultanına sevdin, o zaman sırtını Sultan Murat'a keselettirir" der. Bunu duyan padişah elindeki keseyi düşürecek kadar şaşırır.⁷⁵

Fotoğraf 2.6. Habib Baba (Timurtaş Baba) Türbesi

2.2.1.2.3. Mahmut Paşa Türbesi

Habib Efendi Mahallesi'nde bulunan türbe Tebrizkapıdan Karskapı istikametine giden yolun kuzey kesiminde, 23 Temmuz İlköğretim Okulu bahçesinde bulunmaktadır. Türbenin güney kenarında ki mermer kitabede türbenin Mahmut Paşa ve babası için 1794-1795 yıllarında yapıldığı yazmaktadır.⁷⁶

Erzurum'da baldaken tarzda yapılan üçüncü türbe olan Mahmut Paşa Türbesinde iki tane mezar bulunmaktadır. Biri 1767'de ölen Mahmut Paşa diğeri ise 1711 yılında ölen babası Abdülfettah Efendi'dir. Türbeye adını veren Mahmut Paşa, Osmanlı döneminde Revan Seferine katılmış ve Doğubeyazıt Sancak Beyi olmuştur. Vefat ettikten sonrada buraya defnedilmiştir.⁷⁷

⁷⁵ Taşyürek s.35-36

⁷⁶ Solmaz s.125

⁷⁷ Konyalı s.314

Fotoğraf 2.7. Mahmut Paşa Türbesi

2.2.1.2.4. Cimcime Hatun Türbesi

Cumhuriyet Caddesi üzerinde bulunmaktadır. Silindirik yapıya sahip türbede yatan zat hakkında daha önceleri az olmakla birlikte sadece ismi ile ilgili bilgiler mevcuttu. Erzurum Büyükşehir Belediyesi'nin yaptığı tadilat sırasında gün ışığına çıkan kitabe türbe hakkındaki rivayetleri ortadan kaldırmıştır.

Atatürk Üniversitesi (AÜ) Edebiyat Fakültesi Eski Dekan Yardımcısı ve Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Hüseyin Yurttaş, yaptığı açıklamada, 1304 yılında yaptırılan türbenin isminin "Cimcime Sultan" olarak bilindiğini belirterek, geçen günlerde Erzurum Büyükşehir Belediyesince yapılan çevre düzenlemesi çalışmaları sırasında türbeye ait kitabenin ortaya çıktığını söyledi. Prof. Dr. Yurttaş, İlahiyat Fakültesi'nde görevli öğretim üyeleri Yrd.Doç. Dr. Abdulkadir Yılmaz ve Yrd. Doç. Dr. Yusuf Bilen'le kitabeyi incelediklerini, iki satırlık kitabede "Cimcime" isminin yer almadığını bildirdi. 700 yıllık türbenin Hencal veya Henkal isimli bir kadına ait olduğunu tespit ettiklerini kaydeden Yurttaş, şöyle konuştu: *"Erzurum'un önemli tarihi eserlerinden olan türbe 1304 yılında yapılmış. Türbe, ilimizdeki İlhanlı döneminin önemli eserleri arasında yer alıyor. Yıllarca türbenin adı 'Cimcime' olarak bilinmiş. Ancak türbenin arka kısmındaki çevre düzeni çalışmaları sırasında ortaya çıkan iki*

*satırlık kitabede Cimcime ismi geçmiyor. Kitabenin bazı yerleri kırılmış veya silinmiş. Hencal veya Henkal isimli bir kadına ait olan türbenin adı yüzyıllardır saklı kalmış.*⁷⁸

Türbenin merkezi bir konumda olması ve Erzurum'daki diğer önemli tarihi eserlere yakın olması ziyaretçi sayısının fazla olmasını sağlamıştır.

2.2.1.2.5. Ane Hatun Türbesi

Erzincan Kapı semtinde Murat Paşa Camisinin kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. Baldaken tarzı mimariyle yapılan türbe 1649 yılında inşa edilmiştir. Türbede yatan zat IV. Murat döneminde baş gösteren Abaza Mehmet Paşa isyanında padişaha yardım eden Gürcü beyi Mağrav Han'ın kızıdır. Hem caminin yanında olması hem de merkezi konumda olması ziyaretçi sayısının fazla olmasını sağlamaktadır.⁷⁹

2.2.1.2.6. Rabia Hatun Türbesi

Erzurum, Hasan Basri Mahallesi'nde bulunan Rabia Hatun Türbesi İlhanlı Döneminden, XII. yüzyıldan kalmıştır. Bu türbenin kime ait olduğu ve ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Yalnızca halk buraya Rabia Hatun ismini yakıştırmıştır.

Türbe kesme taştan yapılmış olup üzerini örten konik kubbesi yıkılmıştır. Türbe içerisinde üzerinde yazıt olmayan bir mezar bulunmaktadır. Türbenin bulunduğu mevki şehrin varoş diye tabir edilen kesiminde bulunmaktadır. Fakat Erzurum Büyükşehir Belediyesi tarafından yapılan kentsel dönüşüm kapsamında gecekondular yıkılmış ve türbe daha belirgin hale getirilerek çevre düzenlemesi yapılmıştır.

⁷⁸ Erzurum Gazetesi, Erişim Tarihi: 19/05/2012, <http://www.erkurumgazetesi.com.tr/default.asp?page=yazar&id=>

⁷⁹ Solmaz s.133

Fotoğraf 2.8. Ane Hatun Türbesi

2.2.1.2.7. Külhani Baba Türbesi

Şeyhler Mahallesi'nde, Şeyhler Hamamı girişinde bulunmaktadır. Türbe tarzı bir mimariye sahip olmayıp hamamın bir parçasıdır. Türbe etrafında kitabe bulunmadığı için Külhani Babanın kim olduğu hakkında kesin bir bilgi yoktur. Tüm bilgilerimiz rivayetlerden ibarettir. Külhani Baba hakkında bazı rivayetler vardır. Bu rivayetlerden en yaygın olanı; Külhani Baba Şeyhler Hamamı'nın külhancısıydı. Bir tek mum ile ısıtır, hazinenin suyunu kaynatırdı. Patronu bir gün Külhani Babaya odun istemeden hamamı nasıl ısıttığını sorar ama Külhani Baba cevap vermez. Bunun üzerine patronun Külhani Babayı takip eder ve külhani sadece bir mum ile ısıttığını ve mum yanarken de Külhani babanın namaz kıldığını görür. Bu sırada külhani baba dünyasını değiştirir⁸⁰.

Türbenin pek fazla ziyaretçisi yoktur, bunun sebebi türbe dışarıdan klasik türbe tarzında olmadığı için dikkat çekmemektedir ve tanıtılmamıştır.

⁸⁰ Solmaz, s.143.

2.2.1.2.8. Öksürük Baba Türbesi

Mahallebaşı semtinde Karskapı Caddesi üzerinde yer almaktadır. Daha önce burada bir mezarlık varken yol geçirilmesi sırasında mezarlık kaldırılmış fakat bu zatın türbesi burada bırakılmıştır. Şuan yolun kenarında üstü açık bir türbe halinde bulunmaktadır.

Burada yatan zatın kim olduğu tam olarak bilinmemekle birlikte Öksürük Baba olarak bilinmektedir. Türbe içerisinde iki adet mezar bulunmaktadır. Çevre esnaf ve sakinleri ile yaptığımız görüşmede mezarlardan birisinin Öksürük Babaya diğerinin ise eşi Tükrük Anneye ait olduğu öğrenilmiştir. Öksürüğe yakalanan çocuk ve yetişkinler buraya getirilerek şifa aranmaya çalışılmaktadır. Türbeye gelen vatandaşlar türbe etrafında dua ederek üç tur atar ve dilek dilerler.

Fotoğraf 2.9. Öksürük Baba Türbesi iç görünüş

2.2.1.2.9. Ebu İshak Kazeruni Türbesi

Tebrizkapı semtinde bulunan türbe kale surlarını caddeye açılan uç kısmında bulunmaktadır. Burada yatan zat olan İbrahim Ebu İshak Efendinin gerçek mezarı Kazerun (İran)'da bulunmaktadır. Burada bulunan makam türbedir⁸¹.

Türbede yatan zatlar şunlardır: Ebu İshak Hazretlerinin ayakucunda Osmanlı Komutanlarından Dişlek Hüseyin Paşa, yanında Mürtaza Paşa onun yanındaki Ulu cami eski imamlarından biri olduğu söylenir. Bahçede kapıya yakın olan Çıldır valisi divan kâtibi Mustafa Efendi. Demir parmaklı olan, Sultan Abdulmecit Hanın hariciye müsteşarı Nuri Efendidir⁸².

Türbe merkezi bir konumda olması ve vakfa bağlı olması nedeniyle ziyaretçisi fazladır. Ayrıca yapılan restorasyon çalışmalarıyla da türbe daha fazla ortaya çıkarılmıştır bu restorasyon ise ziyaretçi sayısını arttıran başka bir etkidir.

2.2.1.2.10. Üç Kümbetler

Sultan Melik Mahallesi'nde bulunan kümbetlere Üç Kümbetler adı verilmektedir. Aslında dört tane kümbet vardır. Fakat bir tanesi tam anlamıyla kümbete benzememektedir. Kare şeklindeki dördüncü kümbet Mekke toprağından yapıldığı için Kabe Mescidi denilmektedir.

Üç kümbetlerden sekiz köşeli olanı XII. yüzyıl sonlarında Saltuklu hükümdarı İzzettin Saltuk adına yapılmıştır. Türbe 1956 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından restore edilmiştir. Restorasyondan önce kubbenin iç ve dış kısımlarında çeşitli çatlaklar varmış. Taş kaplanırken dış çatlaklar giderilmiş fakat içerdekiler kapatılmamıştır. Türbenin birçok Selçuklu türbesinde olduğu gibi cenazelik, mumyalık denilen bir yer altı kısmı vardır. Zaten cenazeliğin kubbesi yıkılmıştır. Tamir esnasında üstü örtülmüş ve kapısı da türbenin içine açılmıştır. Türbenin içine sonradan H.732 de öldürüldüğü anlaşılan Reşit oğlu Taceddin'e ait bir mezar taşı getirilmiştir. İki renkli taş kullanılarak yapılan kümbet üzerinde bir takım hayvan kabartmaları vardır⁸³.

⁸¹ Konyalı, s. 393.

⁸² Erzurum Gazetesi, Erişim Tarihi:19/09/2012, <http://www.erzurumgazetesi.com.tr/default.asp?page=yazar&id=>

⁸³ Taşyürek, s. 41.

Diğer iki kümbet ise yapıldığı dönem ve kimler adına yapıldığı tam olarak bilinmemektedir. Koruma alanının girişindeki tabeladan yazan açıklamada diğer iki kümbetin genel olarak XIII. yüzyılın sonu ve XIV. yüzyılın başlarında yapıldığı tahmin edilmektedir.

İkinci kümbetin batı penceresinin üstünde bir mermer bulunmaktadır. Fakat üzerinde hiçbir şey yazmamaktadır. Erzurum'un istila edildiği zamanlarda imha edildiği düşünülmektedir.

Üçüncü kümbetin içerisinde kabir odası bulunmamaktadır. Bu kümbetin içinde herhangi bir sanduka veya kitabe bulunmamaktadır. Kümbetler Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından çevre düzenlemesi yapılmış ve koruma altına alınmıştır. Yerel yönetimin şehrin tanıtımında kümbetleri kullanması kümbetlerin önemini ve ziyaretçi sayısını artırmıştır.

Fotoğraf 2.10. Üç Kümbetler

2.2.1.2.11. Çifte Minareli Medrese (Hatuniye) Kümbeti

Çifte Minareli Medrese'nin güney tarafında Anadolu'nun en büyük kümbeti olan mekanın alt katında kabir odası ve burada bir kabir vardır. Kitabeleri savaşlardan zarar gördüğü ve kimi rivayetlere göre Ruslar tarafından sökülüp Tiflis ya da Petersburg müzelerine götürüldüğü için burada kimin yattığı belli değildir.

İbrahim Konyalı bu türbede yatan kişinin kimliğini şu şekilde açıklamaktadır, İlhanlı hükümdarlarından Keyhato'nun hanımı Hand Padişah Hatun olması çok muhtemeldir. Bu hükümdar paralarının üstüne bile karısının adını yazdırmıştır.⁸⁴

Koruma altında bulunan bu türbe ve medrese 2012 yılında Kültür Bakanlığı tarafından restore edilmek üzere tadilata alınmıştır.

2.2.1.2.12. Karanlık Kümbet

Derviş Ağa Mahallesinde bulunan türbe 1308 yılında ilhanlılar döneminde yapılmıştır, bu tip türbeler gibi kabir odası denilen bodrum kısmı ile sandukaların konacağı, türbedarların vazife göreceklere ve ziyaretçilerin namaz kılablecekleri ikinci kattan müteşekkildir.

Türbenin güneye açılan penceresinin üstüne yerleştirilen 53x36 santim ebadındaki kırmızımsı parlak bir taşla kitabe vardır. Kitabe, Erzurum'un istilalarında Ruslar'ın ve Ermeni'lerin kurşunlarıyla delik deşik edilmiştir. Taş gövdesinde hala altı kurşun bulunmaktadır.

Rivayete göre Habib Baba bu türbenin yanından geçerken ellerini bağlar, boynunu büküp utangaç bir tavır sergilemiş. Kendisine sormuşlar, “neden buradan geçerken böyle utanıp sıkılıyorsunuz?” zat şöyle cevap vermiş: “bu şehitler sahabelerle oturur, onlarla hasbihal ederler, ben bunların yanından geçerken ar duyup utaniyorum”⁸⁵.

⁸⁴ Konyalı s. 394

⁸⁵ Taşyürek, s. 52

2.2.1.2.13. Lal Baba Türbesi

Nene Hatun Caddesi üzerinde bulunan türbe Yakutiye Belediyesi tarafından gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu türbede yatan zatın adı Abdülfettah Enisi'dir.

Konuşmaya geç başlayan çocukların daha iyi konuşabilmeleri için bu türbeye götürülmektedir. Allah'tan dileği olan kişiler bu türbeye gelip gidene kadar hiç konuşmaz ve dua ederler. Onun için Abdülfettah Enisi Hz. "Lal Baba" olarak anılmıştır.

Başka bir rivayete göre Erzurum'da deprem olduğu zamanlarda türbe ve civarı hiç sallanmamış.

2.2.1.2.14. Ahi Baba Türbesi

Narmanlı Mahallesi'nde, Narmanlı Caminin hemen arkasındaki sokakta bulunmaktadır. Burada yatan zatın adı Ahi Tuman Baba'dır. Ahi Tuman Baba, eski Türk devletlerinde bir nevi esnaf odası olarak bilinen Ahi teşkilatının kurucusu olarak bilinmektedir.

İbn Batuta, Seyahatnamesi'nde Ahi Tuman Baba'yı şöyle anlatıyor: "Bu şahıs pek yaşlı olup 130 yaşını aştığı söylendiği halde hâlâ bir değneğe dayanarak yürümekte, hafızası yerinde durmakta, beş vakit namazını kılmakta idi. Yemekte bize şahsen hizmette bulundu. İkinci gün yola çıkmak istediğimizde ise bize gücenerek razı olmadı." Ahilerin ilginç misafirlik kuralları vardır. İbn Batuta'da bunlardan birine Ahi Tuman Baba'da şahit olur. İbn Batuta ve arkadaşları Erzurum'da, yaşının 130'u geçtiği söylenen ve hâlâ dinç olan Ahi Tuman'ın tekkesinde konaklarlar. Misafirliklerinin ikinci gününde yola çıkmak isterler fakat Ahi Tuman Baba karşı çıkarak şöyle der: "Eğer böyle yaparsanız şehirde bizim itibarımızı yok etmiş olursunuz! Çünkü konukluk en aşağı üç gün olmalıdır, kalmalısınız".⁸⁶

Günümüzde mahalle arasında kalan türbe metruk bir vaziyettedir.1970'li yıllara kadar sağlam olan türbenin kubbe kısmı daha sonraki yıllarda yıkılmıştır. İlerleyen yıllarda da tadilat edilmeyen türbe günümüzde adeta bir çöplüğü andırmaktadır. Çevre esnafın ve mahalle sakinlerinin dediklerine göre de türbe birkaç defa define avcıları tarafından kazılmıştır.

⁸⁶ Taşyürek s.28

2.2.1.2.15. Pir Ali Baba Türbesi

Palandöken metropol ilçesine bağlı Tepeköy Mahallesi'nde bulunmaktadır. Erzurum-Çat karayolunun üzerinde bir tepede yer almaktadır.

Burada yatan zat olan Pir Ali Baba, Erzurum'da ramazan aylarında okunan binbir hatimlerin başlatıcısı olarak bilinir. Pir Ali Baba, Yavuz Sultan Selim döneminde mutasarrıflık yapmıştır.⁸⁷ Vefatından sonrada bugünkü kabrine defnedilmiştir. Bayramlarda sıkça ziyaret edildiği gibi bayılma hastalığı olanlar ve akıl hastası olanlarda buraya getirilir.

Erzurum Büyükşehir Belediyesi tarafından başlatılan çalışmayla Pir Ali Baba türbesi çevre düzenlemesi yapılarak inanç turizm merkezi haline getirilmeye çalışılmaktadır.

2.2.1.2.16. Yunus Emre ve Tapduk Emre Türbeleri

Palandöken ilçesine bağlı Tuzcu Mahallesi'nde bulunmaktadır. Bu türbe aynı adla tüm Türkiye'de bulunan dokuz türbeden biridir. Köy mezarlığında bulunan türbenin mutasavvıf Yunus Emre'ye ait olduğu rivayet edilmektedir. Gerçektende Yunus Emre'nin mezarının yeri tam olarak bilinmediğinden halk, Yunus Emre'nin geçtiği her yerde türbesini ve kabrini yapmıştır. Zatin Erzurum'da da bir dönem bulunması türbenin yapılmasında gerçeklik payının olduğunu gösteriyor.

Türbe içerisinde iki tane mezar vardır. Bunlardan birinin Yunus Emre'ye diğerinin ise hocası Tapduk Emre'ye ait olduğu rivayet edilir. Her yıl yöre halkı tarafından şölen şeklinde ziyaretler yapılır. Bunun yanında bayılma hastalığı bulunanlar türbeye şifa bulmak için gelmektedirler.

⁸⁷ Taşyürek s.129

Fotoğraf 2.11. Yunus Emre ve Taptuk Emre Türbeleri

2.2.1.2.17. Hacı Ahmet Baba (Binamaz Baba) Türbesi

Erzurum-Çat yolunun 20. km.sinde, Palandöken ilçesine bağlı Kümbet Köyünde bulunmaktadır. Türbe köy içerisinde yer almaktadır ve gerekli bakım ve tadilat köylüler tarafından yapılmaktadır.

Türbe Hacı Ahmet Baba veya Binamaz Baba türbe olarak bilinmektedir. İki isimde aynı kişiyi işaret etmektedir. Köylülerle yaptığımız söyleşide zat ile ilgili anlatılan hikaye şöyledir: Burada yatan zat Ahmet isminde bir kahyaymış. Bu zat hiçbir vakit namazında camiye gitmez, namaz vakti gelince köyden çıkarak dağların arasına gidermiş namaz kıldığını kimse görmediği için ise namaz kılmayan anlamında ki binamaz lakabı takılmış. Bir gün bu kahya Ahmet'in ağası hacca gitmiş aradan bir hafta geçince Ahmet eve gidip hanımına “ağam helva istedi yap ta götüreyim” demiş. Hanımı da kendi canı istedi ağasını bahane ediyor diyerek acımış ve yapmış. Ağa Kabe’de namaz kılariken secdeden kalkınca yanı başında bir kase helva görür ve tabağın kendi evlerine ait olduğunu anlar. Hacdən geldikten sonra olayı hanımına anlatır, hanımı

helvayı Ahmet'e verdiği söyler. Ağa kendisini ziyarete gelen köylülere gerçek hak dostunun kendisi değil Ahmet olduğunu söyler ve Ahmet'in ellerini öper. O gün köylü aslında Ahmet'in ne kadar keramet sahibi bir insan olduğunu anlar, aslında namaz vakitlerinde Kabe'de saf tuttuğunu görgü tanıkları da anlatmışlardır.

Fotoğraf 2.12. Hacı Ahmet Baba (Binamaz Baba) Türbesi

Hacı Ahmet Baba vefatından sonra şimdiki türbesine defnedilir. Köy ahalisinin anlattığına göre Hacı Ahmet Baba'nın vefatından sonra namaz vakitlerinde üç tane beyaz güvercini vakit geçene kadar köyde uçar ve daha sonra kaybolurlarmış. Fakat bir

gün köyden biri düğünde şenliği abartıp dansöz oynatmış o günden sonra güvercinler bir daha görülmemiş.

Ayrıca köylülerin anlattığı ilginç bir diğer olay ise; I. Dünya Savaşı sırasında Erzurum ve çevre köyleri tamamıyla işgal edilmişken Kümbet Köyü hiç işgale uğramamıştır. Çevre köyleri işgal eden Rus askerleri köy yerine sis görüyorlarmış. Ahali bunun, zat tarafından köyün korunması olarak ifade etmektedir.

2.2.1.2.18. Kırklar Türbesi

Bu türbe Erzurum Kalesi'nin güney duvarının sonunda, Saat Kulesi'nin hemen dibindeki örülme suretiyle kapatılan güneye bakan kapısı önündedir. Duvarları adi taşla yapılan bu dam örtülü binanın hiçbir yerinde yapıyı, yapıyı ve içine gömülü olanların kimler olduklarını gösteren kitabe yoktur.⁸⁸

2.2.1.3. Kiliseler

2.2.1.3.1. Gezköy Kilisesi

Erzurum'un Aziziye ilçesinde Gezköyü diye adlandırılan mahallede yer alıyor. Ermeniler tarafından yapılmıştır. Kesin tarihi bilinmeyen eser mimari özelliklerine göre 17. yüzyıla tarihlendirilebilir. Dikdörtgen planlı bir yapıda, siyah taşlarla, 6x15x8 metre ebatlarında inşa edilmiştir. Yapının sağında 3, solunda 3, önünde 2 adet pencere bulunmaktadır. Kilisenin tek kapısı olup günümüzde kapısı sökülmüş (Çalınmış) beyaz kesme taşlarla kapatılmış, kapatılan kapının yanında daha küçük bir kapı açılmıştır. Kilisenin tavanında herhangi simge ve resim bulunmamaktadır. Yapının içerisinde fresk süslemelere yer verilmiştir. İç kısımda tavanı tutan 4 adet sütun bulunmaktadır. İki de odası mevcuttur.

Kilise günümüzde harabe halindedir. Koruma altına alınana kadar ahır olarak kullanılan kilise günümüzde bakımsız bir halde kaderine terk edilmiştir.

⁸⁸ Taşyürek, s. 52.

2.2.1. Hınıs İlçesinde Bulunan Merkezler

2.2.1.1. Ziyaretler

2.2.2.1.1. Seyit Ömer Halil Ziyareti

Hınıs'ın 20 km Doğusunda Karaköprü bucağın Erence köyünde bulunmaktadır. Köyün 1,5 km kadar uzağında bulunan birbirinden altı metre uzaklıkta iki mezar vardır. Yerli halk burada yatan şahısların ashaptan olduğunu kabul ettikleri için mezarların çevresine bir türbe inşa etmişlerdir⁸⁹.

2.23. Horasan İlçesinde Bulunan Merkezler

2.2.3.1. Türbeler

2.2.3.1.1. Horasan Baba Türbesi

Erzurum şehrinin 88 km doğusundaki horasan ilçesinde bulunmaktadır. Türbede yatan zatın gerçek adı Şeyh İsmail Kemalettin'dir. Anadolu'ya ilk Türk akınları sırasında gelmiş ve Anadolu'nun İslamlaştırılarak fethinin kolaylaşmasını sağlamakla görevli Allah dostlarından birisidir. İran'ın Horasan şehriden geldiği için Horasan Baba olarak anılmıştır ve ilçeye adını vermiştir.

İlçe merkezinde bulunan türbe 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Ruslar tarafından tahrip edilmiş ve bir kısmı yıkılmıştır. Bu yıkım sonucunda türbenin kitabesi ve tarihi yazıtları da tahrip olmuştur. 1960lı yıllardan sonra tadilata alınmış ve aslına uygun bir şekilde yapılmaya çalışılmıştır.

Bu zatla ilgili halkın anlattığı en ilginç rivayet şöyledir: Horasan Baba ve şehrin ileri gelenlerinden olan Hasan Dede isimli Allah dostu bir gün yolda giderken Aras nehrinin geçmek isterler. Horasan Baba elindeki asayı okur ve suya vurur, o anda Aras nehri ikiye ayrılır. Bu iki zata muhterem suyu geçerler fakat karşıya geçtikten sonra Horasan Baba bakar ki kendi ayakları ıslak fakat su üzerinde yürümesine rağmen Hasan Dede'nin ayakları kurudur. Bunu görür görmez vasiyet buyurur ki "Ölünce beni aşağı seni yukarı gömsünler." Bu nedenle Horasan Baba'nın türbesi şehir merkezindeyken Hasan Dede'nin türbesi tepenin üzerindedir.

⁸⁹ Başar, s. 144-145.

2.2.3.1.2. Hasan Dede (Horasan Dede) Türbesi

Horasan Baba gibi Hasan Dede de Anadolu'ya yapılan Türkmen akınları ile gelmiştir. Türbesi Horasan ilçesinde bulunan zat ile ilgili çok net olmamakla birlikte birkaç rivayet anlatılır. Bunlardan en çok bilineni Horasan Baba ile ilgili olan kısımda anlatılmıştı.

2.2.3.1.3. Hacı Ahmet Baba

Türbesi Erzurum iline 106 km doğusunda, Horasan ilçe merkezine ise 23 km mesafede olan Sanamer köyünde bulunan Hacı Ahmet Baba Peygamber Efendimizin 37. torunu olup, Van'dan Aşağı Pasin'e manevi görevle tayin edilmiştir. 1792 yılında Van'da doğan Hacı Ahmet Baba 1912 yılında 120 yaşında vefat etmiştir. Evliyalara mahsus özelliğinden dolayı yaşadığı eve defnedilmiştir.

Hacı Ahmet Baba, Peygamber Efendimizin (s.a.v.) Torunu Hz. Hüseyin'in soyundan gelmektedir. Bu nedenle Seyyid unvanı almaktadır.

Ahmet Baba, henüz buluşa erdiği yıllarda, baba ocağından (Van, Hosab) ayrıldıktan sonra İstanbul'a yaptığı seyahat sırasında, Anadolu'daki birçok dergaha uğramış ve onların şeyhleri ile görüşme fırsatı bulmuştur. İstanbul'da uzun süre kalmış, muhtelif dergahlarda tasavvufi eğitim almış, bilgi ve görgüsünü artırmıştır. O günün şartlarında deve ve at kervanları ile yaya olarak sadece gidisi altı ay süren hac yolculuklarına katılmış, dönemin Nakibu'l Eşraf'ı aracılığı ile Saray'a davet edilip, Sultan II. Abdülhamit Han'la görüşmüştür. Seyyid Hacı Ahmet Baba'nın ifadesi ile 'yedi evliya gücünde' olan Abdülhamit Han, Ahmet Baba'ya Mesayih-i Meclis'te görev teklif etmiş, ancak Seyyid Hacı Ahmet Baba, manevi tayininin şark'ta (Pasin'de) olduğunu belirtip huzurdan ayrılmıştır⁹⁰.

Hacı Ahmet Baba gerek Erzurum'da gerekse çevre vilayetlerde bilinen bir evliya ve Allah dostudur . Bu zatla ilgili çok sayıda rivayet anlatılır ki bunlarda halktarafından çoklukla inanılan ve keramet dolu rivayetlerdir. Bu rivayetlerden en çok bilineni şöyledir: 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Horasan etrafında çok şiddetli çarpışmalar yaşanmaktadır.

⁹⁰ Gürsoy SOLMAZ *Erzurum İlçe ve Köylerindeki Tarihi Varlıklar* s. 72, Erzurum 2003

Erzurum, Horasan, Horum köyünden Seyyid Hacı Ahmet Baba'nın halifelerinden Molla Bahri'nin torunlarından Zeki ve Abdurrezzak (Gökçe) isimli beyler büyük annelerinden naklen şöyle anlatırlar;

“Horum Düzü diye tabir edilen mevkide yapılan Osmanlı Rus savaşında Osmanlı ordularımızın Rus orduları karşısında başarı elde edememesinden dolayı kumandanlardan bazıları Seyyid Hacı Ahmet Baba'dan dua talep etmek üzere Sanamer Köyü'ne giderler. Seyyid Hacı Ahmet Baba'nın halifelerinden Molla Bahri bir gün önce rüyasında; “Alnına ve koluna birer madalya takıldığını, şeyhi Seyyid Hacı Ahmet Baba'ya anlatır. Seyyid Hacı Ahmet Baba anlatılan rüyayı dinlediğinde hüzünlenir ancak yorumlamadan sadece Allah hayırlara tebdil etsin der.

Seyyid Hacı Ahmet Baba, Molla Bahri'nin de içinde bulunduğu halife ve dervişlerle birlikte muharebe yeri olan Horum Düzü'ne giderler. Kendilerinden dua talep eden kumandanlara dönerek;

-‘Kumandanım! Asker evlatlarımıza söyleyiniz. Benden ileriye geçmesinler’ der. Kendi halife ve dervişlerine arkamdan geliniz diyerek beline bir peştamal bağlar. İçine koyduğu bir avuç toprağı Hazreti Rasûlullah'ın(sav) Uhud Harbi'nde müşriklerin yüzüne toprak savururken okuduğı;

“*Vemâ rameyte iz rameyte velâkinnellâhe ramâ*” (Attığın zaman da(Resûlüm) sen atmadın. Lâkin Allah attı) ayetini okuyarak tarlaya tohum serper gibi Rus ve Ermeniler üzerine yürür. Düşman siperlerine yaklaşırken düşmanlar tarafından atılan mermiler Seyyid Hacı Ahmet Baba'nın cübbesine isabet eder ve yere düşerler. Bu harikulade hal karşısında askerlerimizin şevki artar. Tam o esnada şeyhinin biraz ardında bulunan Molla Bahri cezbelenerek Allah Allah nidası ile Seyyid Hacı Ahmet Baba'yı biraz ileri geçmesi ile düşman kurşunlarının baş ve koluna isabeti ile şahadet şerbetini hemen oracıkta içer.

Seyyid Hacı Ahmet Baba, halife ve dervişlerine dönerek;

“Deginan oğul! Molla Bahri'nin gördüğü rüyanın yorumu işte bu idi” der.

Düşman siperlerine iyice yaklaşıp, süngü harbi mesafesine girildiğinde kumandanlara dönerek “bizim vazifemiz buraya kadar, buradan sonrası size ait” der ve böylece askerlerimiz düşman mevzilerini zaiyat vermeden ele geçirirler. Daha sonra esir

edilen Rus ve Ermeni askerleri savaş durumunu şöyle izah etmişlerdir: “Siyah sarıklı ve cübbeli zatın atmış olduğu topraktan gözlerimiz görmez oldu, savaşmaya mecal bulamadık”.⁹¹

2.2.4. Karayazı İlçesinde Bulunan Merkezler

2.2.4.1. Kümbetler

2.2.4.1.1. Söylemez Baba ve Söylemez Ana Türbeleri

Türbe Erzurum’a 125 km mesafede olup Karayazı ilçesinin Aşağı Söylemez köyünde bulunmaktadır. Köy halkı tarafından Osmanlı zamanında Şam’dan gelip buraya yerleştikleri söylenir. Söylemez Baba ve Söylemez Ana’nın türbeleri köyün merkezinde köy mezarlıkları içerisinde bulunmaktadır. Bu iki türbe arasında yaklaşık olarak 50m mesafe vardır.

Türbeler 13.yy sonu 14.yy başlarına ait muntazam kesme taştan yapılmış silindirik planlı, kümbetlerin mahrutu olduğu anlaşılın kubbeleri ve duvarlarının bir kısmı yıkılmış durumda, mihrapları mevcuttur. Her iki kümbette mihrabın üst kısım ve iki taraflarında pencereleri vardır. Söylemez Babanın türbesine kuzey-doğuya bakan kapısından üç basamakla inilerek giriliyor. İçerde kesme taştan yapılmış bir mezar bulunmaktadır. Söylemez Ananın türbesine, kuzeye bakan kapısından iki basamakla iniliyor. Türbe içinde moloz taşlarla yapılmış bir mezar mevcuttur. Söylemez Babanın hatunu olduğu söylenen Söylemez Ana ermişlerden bir hatun, Söylemez Baba da bir evliya, bir veli olduğu niyetiyle ziyaret edilmektedir.⁹²

Halk arasında Söylemez Baba hakkında anlatılan pek çok hikâye vardır. Bunlardan bir tanesi şöyledir:

Vaktiyle Osmanlı Padişahı ile İran Şahı birbirlerine kervan gönderirlermiş. Bu kervanlar gidip gelirken, yollarının üzerinde bulunan Söylemez köyüne de uğrar,

⁹¹ Horasannet, Erişim Tarihi:24/02/2013,
http://www.horasannet.net/forum.asp?konuyu=oku&konune=11&baslik=seyyid_haci_ahmed_baba_1792_1912_

⁹² Erzurum Gazetesi, Erişim Tarihi:24/02/2013
<http://www.erzurumgazetesi.com.tr/default.asp?page=yazar&id>

bir müddet orada konarlarmış. Osmanlı'da şekerin kıt olduğu bir yıl, İran Şahı, Osmanlı Padişahına bir kervan yükü şeker gönderir. Kervan, âdeti olduğu üzere Söylemez köyüne konar.

Söylemez Baba bir ara kervanın yanına gidip kervancılara sorar: «Yükünüz nedir?»

Kervancılar ise yolda her hangi bir baskına uğramamak için yalan söylerler:

«Yükümüz tuzdur.»

O zaman Söylemez Baba dayanamaz ve şöyle cevap verir:

«Yükünüz tuz değil amma, tuz olsun!»

Kervan uzun ve meşakkatli bir yolculuktan sonra İstanbul'a varır. Çuvallar padişahın huzurunda açılır. Fakat görürler ki çuvallarda şeker yerine hep tuz vardır. Yolda geçen hadiseyi padişaha anlatırlar. Derhal tuzları yükleyip o köyün yolunu tutarlar.

Köye vardıklarında Söylemez Baba yine sorar: «Yükünüz nedir? »

«Yükümüz tuzdur.»

«Yükünüz tuzdur amma, şeker olsun!»

Bakarlar ki tuzlar şekere dönüşmüş!

İhtiyarı da alıp İstanbul'a dönerler. Padişah, bu işi nasıl yaptığını sorarsa da cevap alamaz. Onu tekrar köyüne götürürler. O zamandan beri bu ihtiyara Söylemez Baba, köyüne de Söylemez denilmeye başlanır.⁹³

2.2.4.2. Kiliseler

2.2.4.2.1. Cunni Mağarası Kilisesi

Erzurum'un güneydoğu ilçelerinden Karayazı'nın Salyamaç Köyü'nün 6 km. kuzeydoğusunda bulunan Cunni Mağarası içerisinde bulunmaktadır.

Cunni mağarasının özelliği Anadolu'da ki ilk Türk yerleşmesi olduğu yönündeki emarelerdir. Mağara duvarlarında bulunan kabartma yazılar buranın ne kadar eski bir

⁹³ Kültürel Bellek, Erişim Tarihi:24/02/2013, <http://www.kulturelbellek.com/soylemez-baba-efsanesi>.

Fotoğraf 2.13. Söylemez Baba Türbesi

Fotoğraf 2.14. Söylemez Ana Türbesi

yerleşme olduğunun göstermektedir. Alt katta apsisli bir kilisenin varlığı bölgede Hıristiyan topluluklarının da iskan ettiğini ortaya koymuştur. Günümüzde arkeolojik öneminden dolayı koruma altına alınan mağaranın duvarlarındaki ikonlar tahrip edilmiş durumdadır.

2.2.5. Narman İlçesinde Bulunan Merkezler

2.2.5.1. Türbeler

2.2.5.1.1. Ethem Baba Türbesi

Erzurum'un önemli erenlerinden biri olan Ethem Baba,1836 yılında Erzurum'da Dünya'ya gelmiştir. Asıl adı Şeyh İbrahim Ethem Erzurumi'dir. Babası Afganistan'dan göç edip buraya gelmiştir.1916 yılında Narman'da vefat etmiştir. Türbe ilçe merkezinde Camii Kebir, Camii sağır ve Tuzla Mahallelerinin birleştiği noktada bulunmaktadır. İlçe merkezinde yol açma çalışmaları nedeniyle birkaç kez karayolları ekiplerince yıkılmak istemiştir, fakat torunları ile ilçe halkının itirazları sonucu yetkililerle yapılan müzakereler sonucunda yolun; Türbe'nin her iki yanından açılmasına karar verilmiştir.

Türbenin mimarî bir özelliği olmamasına rağmen 1995 yılında yapılan restorasyonla son hali verilmiştir.

Ethem Baba ile ilgili birçok rivayet vardır fakat bunlardan en çok bilineni ve inanılanı şöyledir; Ethem Babanın vefatından sonra Narman da sel felaketi yaşanır. Gün boyunca yağın sağanak yağıştan sonra ilçeye bağlantısı olan derelerden özellikle deve han deresinden gelen sel önüne kattığı büyük ve küçükbaş hayvanları alıp götürür. Halkın panik içerisinde koştuğu bir anda tekkeden aksakallı birisi çıkar. Sel felaketinin daha fazla zarar vermemesi için Allah'a dua eder o esnada sel yatağını genişleterek üç kola ayırılır etkisini kaybeder. Hayvanlar da yaralı olarak sel sularından kendileri çıkarlar. O günün ermiş insanları bu aksakallı kişinin Ethem Baba olduğunu söylemişler.⁹⁴

Ethem Baba türbesi ilçe halkı ve oradan geçen yolcular tarafından sıklıkla ziyaret edilir. Özellikle bayramlarda namazdan çıkan tüm cemaat evine gitmeden önce türbeye gelir dua eder ve türbe etrafında birbiriyle bayramlaşır.

⁹⁴ Gürsoy SOLMAZ *Erzurum İlçe ve Köylerindeki Tarihi Varlıklar* s. 40

2.2.6. Oltu İlçesinde Bulunan Merkezler

2.2.6.1. Türbeler

2.2.6.1.1. Mısri Zinnun Türbesi

Oltu'nun Arslanpaşa mahallesinde bulunmaktadır. Kapı kemeri üzerine yazılmış olan kitabesine göre 624/1266 tarihinde yapılmıştır. Ancak kitabenin yazı şekli, hem de tarih kısmındaki rakamların tereddütlü okunuşu, yapının XIV- XV. yüzyıllardan kalmış olma ihtimalini doğurmaktadır.⁹⁵

2.2.6.2. Kiliseler

2.2.6.2.1. Rus Ortodoks Kilisesi

Kazım Karabekir mahallesinde bulunan kilise 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında Oltu'yu işgal eden Ruslar tarafından yapılmıştır.

Mimari olarak klasik haç şeklinde yapılmıştır. Günümüzde tahrip edilmiş ve ana duvarlar dışında yapısının kaybetmiştir. Koruma altına alınana kadar define avcıları tarafından sürekli tahrip edilmiştir. Kilise içerisine girdiğiniz zaman dikkatinizi duvarlardaki ikonların yerleri ve bu ikonların sökülürken kullanılan kazma izleri gözünüze çarpmaktadır. Kilise korunma altına alınmasına rağmen hala her hangi bir şekilde güvenlik önlemi alınmamıştır.

2.2.6.2.2. Alatarla (Hovak) Manastırı

Oltu ilçe merkezine 4 km uzaklıkta bulunan Alatarla köyünde bulunmaktadır. Kilise deresi mevkiinde, alçak bir tepe üzerindeki düzlükte, X-XI. yüzyıllardan kaldığı tahmin olunan bir kilise kalıntısı yer almaktadır.⁹⁶

Ayrıca yine aynı köy içerisinde bu kilise ile bağlantılı olan ve kale içerisinde aynı döneme ait bir manastır bulunmaktadır. Aradan geçen süre zarfında bu kilise ve

⁹⁵ Sami Önal, *Milli Mücadelede Oltu*, Ankara 1968, s. 15.

⁹⁶ Hamza Gündoğdu, *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Oltu*, Ankara 2002, s. 57.

manastır tahrip olmuş kalan kısımlar ise köylüler tarafından ahır olarak kullanılmaktadır. Kilise kalıntılarında dikkati çeken bölgedeki diğer kiliseler gibi defineciler tarafından tahrip edilmiş olmasıdır.

2.2.6.2.3. Pernek (Bana) Kilisesi

Oltu ilçesinin İriağaç köyünde bulunmaktadır.10. yüzyılda yapıldığı tahmin edilmektedir. Ermeni halkının I. Dünya Savaşı öncesi kalabalıkça yaşadıkları Erzurum'un Tayk Bölgesinde bulunan Banak-Penek ermeni kilisesi Katolikos Nerses III tarafından 652-658 tarihleri arasında Tayk'da bulunduğu zaman inşa ettirmiştir. VII ci yüzyılda Arap ve Bizans savaşları esnasında zarar görmüşse de aynı dönemde onarılmıştır. IX. asırda ise Bagratidlerin hükümranlığı altına girmiştir.XIX. yüzyılda ise Rus-Türk savaşları esnasında ağır hasara uğramış, 1985 zelzelesi ise ermeni kilisesi için yıkıcı olmuştur.Zvartnots mimari modeli üzerine inşa edilip, dört köşelerdeki şapeller dört sütunlu kubbelerle takviye edilmiştir. Dış duvara mihraplarla desteklenmiş, bölümler daire biçimindedir.⁹⁷

2.2.7. Olur İlçesinde Bulunan Merkezler

2.2.7.1. Kiliseler

2.2.7.1.1. Vank Kilisesi

Olur'un 25 km kuzey batısında Ulahur Boğazı - Vank deresi ve Perisor Dağlarının alçalarak Vank tepesi ili birleşim yerinde kurulmuştur. Köye 12 km yakınındaki Çataksu köyünden gidilmektedir.

İki katlı olarak inşa edilmiş kilisenin birinci katında Hıristiyanlığın çevrede yayılışı sırasında sert kalkerlerden yapılmış yüz kişilik bir salon bulunmaktadır. Salon, kayanın oyulması ile elde edilmiştir. İçerisinde 4 şutun yerleştirilerek tavana destek verilmiştir. Sonraki tarihlerde de (V - VI yüzyıllar) bu kaya oyma kilisenin üzerine kesme taştan ve kireçli harçtan bazilikal tipte ikinci kat inşa edilmiştir. Bazilikanın ortası kubbelidir. Sonraları çeşitli onarımlar geçiren yapıda üzerleri çeşitli bitki motifleriyle dekore edilmiş sütun, kapı ve pencere süsleri, kilisenin sanat değerini

⁹⁷ Akunç, Erişim Tarihi: 26/02/2013, <http://akunç.net/tr/?p=1531>.

artırmaktadır. Ayrıca Hıristiyanlıkla ilgili çeşitli freske resimler de iç duvarlarda yer almaktadır. Kilisenin çevresinde Hıristiyanlıkla ilgili çeşitli yapılarla burası bir manastır halini almıştır.⁹⁸

2.2.7.2. Külliye

2.2.7.2.1. Çataksu (Tavusker) Köyü Külliyesi

Olur ilçe merkezine 40 km. uzaklıkta bulunan Çataksu (Tavusker) köyündedir. XVII. ve XVIII. yıllarda Ahılkelek – Ahıska asıllı Türk Beylerinin Çataksu’da oturdukları bilinmektedir. XVII. yüzyılında bu beyler tarafından yaptırılmış bir saray, bir hamam, baldanken tarzında bir türbe ve çoğunluğu ahşap malzemenen yapılmış bir cami, bu külliyei oluşturmaktadır.⁹⁹

Günümüzde külliye den geriye sadece birkaç duvar kalmıştır. Duvarlarda bulunan taşlar köylüler tarafından ev yapmak amacıyla sökülüştür. Geri kalan kısımlar ise bakımsızlık nedeniyle harabe olup tamamen ortadan kalkmıştır.

2.2.8. Pasinler (Hasankale) İlçesinde Bulunan Merkezler

2.2.8.1. Türbeler

2.2.8.1.1. Alvarlı Muhammet Lütfi Efendi Türbesi

Doğum tarihi 1868 vefat tarihi ise 1956 olan Muhammet Lütfi Efendinin kabri Pasinler ilçesinin Alvar Köyünde bulunmaktadır. Türbenin bahçesinde Hacı Hüseyin Efendi, Hacı Seyfettin Efendi ve Hafız Sadi Efendi’nin kabirleri bulunmaktadır.

Erzurum’un kurtuluşunda milis kumandanı olarak vazife yapan Muhammet Lütfi efendi savaştan sonra kendisine teklif edilen Hasankale müftülüğünü kabul etmemiş, Alvar köyü halkının istirhamı üzerine oraya giderek bu köyde yirmi dört sene vazife yapmıştır. Halk arasında “Alvar İmamı” ve “Efe Hazretleri” unvanıyla tanınmıştır.¹⁰⁰

Nakşibendî büyüklerinden olan Muhammed Lütfi Efendi İlk tahsilini babasından aldı. Sonra Erzurum'daki tanınmış bazı âlimlerin derslerine devam etti. 1890 yılında

⁹⁸ Gündoğdu s.223

⁹⁹ Gürsoy SOLMAZ *Erzurum İlçe ve Köylerindeki Tarihi Varlıklar* s. 52

¹⁰⁰ Taşyürek, s. 110.

Hasankale'nin Sivaslı Camiine imam oldu. Aynı yıl babasıyla Bitlis'e giderek Muhammed Küfrevi hazretlerine talebe oldu. Batını ilimlerde ilerledi. Her gün iki saat hocasının sohbetinde bulunurdu.

Muhammet Lütfi Efendi büyük bir zat olup hayatında ki bazı anekdotlarda ne kadar uhrevi bir insan ve Allah dostu olduğunu göstermektedir. Muhammet Lütfi Efendinin hayatındaki ilginç birkaç anekdot şöyledir: Erzurum eski müftülerinden Solakzade Sadık Efendi, Efe hazretlerine muhalif hareket ederdi. Sadık Efendi bir gece rüyada Efe hazretleri etrafında talebeleri ile zikir ve sohbet ediyorlardı. Yalnız etrafında bir kişilik boşluğun bulunması dikkatini çekti. Sabahı zor etti. Acele ile Efe hazretlerine gelerek rüyasını anlattı ve ondan tabirini istedi. Efe Hazretleri gülümseyerek: "Siz daha iyi bilirsiniz, müftüsünüz." dedi. Sadık Efendi daha fazla bekleyemedi. "Beni bendeliğe kabul ediniz, efendim!" diyerek Efe hazretlerinin ellerine yapıştı. Bu bağlılık ve saadet günleri uzun sürmedi. Ancak Efe hazretleri kısa zaman sonra vefat etti. Cenazesinde Solakzade'nin ağlamaları Erzurum'da bir destan oldu.

Eski Çat müftüsü Halis Hoca, Efe hazretlerinin yanına ilk defa geliyordu. Bir ara Efe hazretleri şerbet içerlerken; "Eğer Efe içtiği şerbetin yarısını bana verirse, yanında kalacağım." diye içinden geçirdi. Bu sırada Efe hazretleri de bardağı yarılamaştı. Durdu ve "Yarısı oldu mu?" diye sorduktan sonra bardağı kendisine uzattı. Halis Hoca bundan sonra 15 yıl devamlı Efe hazretlerinin yanına gidip geldi.

Efe hazretleri bir defa hacdan dönüşte yolu İstanbul'a uğradı. Yakınlarından birisine de Erzurum'a birinci mevkiden bilet almasını tembih etti. Bileti alacak kimse unutup gecikti. Trenin hareketine az bir zaman kala istasyona gelen yakını birinci mevkiin tamamen dolu olduğunu öğrenince büyük bir üzüntüye düştü. Sonra birinci mevki vagonuna binerek dolaşmaya başladı. Kompartımanın birisinde iki kişi oturuyordu. Onlara; "Siz iki kişisiniz, muhterem ve yaşlı bir zat da Erzurum'a gidecek. o da yanınıza oturabilir mi?" diye sordu. "Kim o?" dediklerinde; "Alvarlı Hoca, Muhammed Lütfi hazretleri." cevabını verince, onlardan; "Zaten biz bu yeri ona ayırdık, onu bekliyoruz." cevabını aldı.¹⁰¹

Alvarlı Muhammet Lütfi Efendinin Türbeleri tadilat ve peyzaj için 2012 yılında tadilata alınmıştır.

¹⁰¹ Gürsoy SOLMAZ *Erzurum İlçe ve Köylerindeki Tarihi Varlıklar* s. 47

Fotoğraf 2.15. Alvarlı Muhammet Lütfi Efendi Türbesi

2.2.8.1.2. Ferruh Hatun Künbeti

Miyadin köyü mezarlığında bulunan Ferruh Hatun Künbeti, kitabesine göre 725(1324) yılında, Ali Gazi kızı Ferruh Hatun adına yapılmıştır.¹⁰²

Türbe kesme taştan yapılmıştır. Sekiz cepheli olan türbenin üzeri sivri bir kubbe ile örtülüdür. Cephelerde üç penceresi bulunmaktadır. İçten 3.40 m. çapında olan türbenin 1.60m. yüksekliğinde bir de mihrabı vardır. Türbe içerisinde yalnızca bir sanduka bulunmaktadır.

2.2.8.1.3. Erzurumlu İbrahim Hakkı Hz.

İbrahim Hakkı Hz. Hicri 1115, Miladi 1703 yılında Erzurum'a bağlı Hasankale İlçesi'nde doğmuştur. Babası tarafından, bir mürşit aramak amacıyla Tillo'ya (Pasinler'de köy) gelmiş, burada İsmail Fakirullah Hz.'ni bularak hizmetine girmiştir.

¹⁰² İ.Hakkı Konyalı, s. 458-459.

Babasının arkasından İbrahim Hakkı da amcası Ali ile birlikte Tillo'ya gelmiştir. Okuma çağındayken İsmail Fakirullah Hz.'ne talebe olup, o günün şartlarına göre çok ileri seviyede dini ve fenni ilimler tahsil etmiştir. Bunun üzerine hem dini ilimlerde, hem de fenni ilimlerde üstünlüğü ifade eden “Zülcenaheyn” yani “İki kanatlı” ünvanını elde etmiştir. Bu sırada hocası ve şeyhi olan İsmail Fakirullah Hz.'nin tarikatı olan “Uveysiyye” tarikatına intisap etmiştir.

Büyük mütefekkir İbrahim Hakkı Hz. hadis ve fıkhıta, tasavvuf ve edebiyatta, psikoloji ve sosyolojide, tıp ve astronomide ve pek çok ilim dalında büyük bir kudret ve yetenek göstermiştir. Doğunun yetiştirdiği bu büyük alim, kısa zamanda dünya çapında ün salmıştır. İslam alemine ve insanlığa bıraktığı değerli eserler, onun şahsiyetinin ve ilminin faziletini gösterir.

İbrahim Hakkı Hz. 1758'de İstanbul'a gitmiş, bu gidişinde saraya özel olarak davet edilmiştir. O zamanın sultanı I. Mahmud tarafından davet edilmesinin sebebi daha önce sultan ile İsmail Fakirullah Hz. arasındaki haberleşme olmuştur. İbrahim Hakkı Hz. sarayda bulunduğu müddetçe, zamanının çoğunu saray kütüphanesinde geçirmiştir, bir süre sonra yeniden Tillo'ya dönmüştür.

İbrahim Hakkı Hz. türbesi Pasinler (Hasankale) ilçesindedir. Bir büyük ve iki küçük kubbenin örttüğü iki oda ve bir hol ile bir kuleden ibarettir. Türbenin asıl özelliği; Tillo'nun 3-4 km doğusundaki bir tepe üzerine yapılmış olan duvardaki 40x50 cm boyundaki pencereden her yıl; gece ve gündüzün eşit olduğu 21 Mart günü, yeni doğan güneşin ilk ışınları, türbenin tümü kale duvarının etkisiyle gölgede kalırken, pencere boşluğundan geçip, türbe kulesinin penceresine vurarak kırılmak suretiyle İsmail Fakirullah'a ait sandukanın baş tarafını aydınlatmasıdır. Bununla ilgili “yeni yılda doğan ilk güneş, hocamın baş ucunu aydınlatmazsa, ben o güneşi neyleyim.” Sözü İbrahim Hakkı'nın hocasına olan saygısını göstermektedir.¹⁰³

2.2.8.1.4. Dede Mahmut Türbesi

Altunbaşak (Kındığı) köyü mezarlığında yer alan türbede yatan zatı muhterem Marifetname'nin sahibi olan İbrahim Hakkı Hz.'nin babasıdır. Alvar İmamı Hacı Muhammet Lütfi Efendiden rivayeten öğrendiğimize göre, Hasankale'nin fazilet erbabı

¹⁰³ Necati Aksu, Erişim Tarihi:03/03/2012, <http://www.necatiaksu.net/dosya/ihkimdir.htm>

kişilerinden aldığımız malumat şöyle: Dede Mahmut Hazretleri Arabistan'dan seyyah olarak doğu illerinden Erzurum'a gelmiş ve ilçesi Evliyalar diyarı Hasankale'nin Kındığı nam karyesine yerleşmiştir. Kendisinin Seyit, evladı Resül

Sadakatı Kiramdan olduğu rivayet sahihe ile beyan olunmaktadır. Evliyaullahtan olduğu muhakkaktır. Bazı harikulade evvel ve keramet kendisinden sadir olmuştur. Kendisinden rivayeten bazı menkıbeler halk arasında rivayet üzere nakil olunmaktadır. Doğum tarihi menşei tevellüdü sahih ve vazıh olarak bilinmemekle beraber Hicri 1015-1090 (M.1607-1679) yıllarında yaşadığı ve Kara Şeyh Hazretleri maruf olan zatın tarihleri arasında yakınlık müşahede olunmaktadır. Aynı çağlarda yaşadıkları anlaşılmaktadır.¹⁰⁴

2.2.8.1.5. Mahmut Vehbi Efe Hz. Türbesi

Mahmut Vehbi Efe 1870 senesinde Erzurum ili Pasinler ilçesine bağlı Altınbaşak (Kındığı) köyünde dünyaya geldi. Mahmut Vehbi Efe Hz. hakkında ki bilgilerimiz sınırlıdır. Elde ettiğimiz bilgilerin çoğu köy halkının anlattığı rivayetlerden ibarettir.

Vehbi Efendi çoğu zaman köyleri ziyarete gider köylülerin yol, su vs. ihtiyaçlarını tespit eder sonra da onları teşvik etmek suretiyle gereken çalışmaları yaptırır ve kendisi de bizzat bu çalışmalara katılırdı. Yine Pasinler'in bir köyünü şerefleştirmiş, ziyaretine gelen kalabalık bir cemaate sohbet etmektedirler. O esnada köy köy dolaşıp tütün satan, sabah akşam içip hemen hemen hiç ayık gezmeyen bir şahıs bu köye gelir. Köyde kimseyi göremeyince rastgeldiği birine köylülerin nerede olduklarını sorar. Onların Vehbi Efendi Hazretleri'nin huzurunda sohbet bulduklarını öğrenir ve "Ben de şu Allah adamını bir gidip göreyim." der ve Vehbi Efendi'nin sohbet buyurdukları haneye gider. Kapıda bulunanlar onu içeri almak istemezler fakat o kendisine ısrarla mani olmak isteyenlere aldırmadan huzura girip Vehbi Efendi'nin yanına oturur. Sarhoş olduğu her halinden bellidir. Vehbi Efendi merhaba eder gönlünü alacak sözler söyler ona. Tütüncü arada bir yüksek sesle, "Hey Allah'ın adamı ben sana kurban olayım deyip nara atmakta ve sohbeti kesmektedir.

¹⁰⁴ Taşyürek, s. 119.

Arada böyle sohbet kesildikçe cemaat huzursuz olur. Sonunda Vehbi Efendi de sohbeti kesmek zorunda kalır.

Mecliste bir sessizlik olur. Tütün satıcısı az sonra ayağa kalkar şöyle bir etrafa bakındıktan sonra dışarı çıkar. Huzurda bulunan cemaatin ekserisi tütüncüye hor bakmışlar; onu o meclise layık görmemişlerdir. Kimi söylenerek kimi de el ve baş hareketleriyle tepkilerini, öfkelerini belli ederler. Bunu gören Vehbi Efendi

Hazretleri cemaate hitaben: “Bre âdemler! Nedir bu haliniz, tavrınız; niçin horladınız bu zavallıyı? O, midesine indirdiği bir haramla sarhoş olmuş. Eğer her haram sarhoş etseydi acaba içimizde hangimiz ayık olabilecektik?”

“Mey gibi her bir haramın sekri olsaydı eğer
Ol zaman ma'lum olurdu mest kim huşyar kim”

İçeride bu sohbetler devam ederken tütüncü dışarıya çıktıktan sonra ev sahibinden gusül abdesti almak için su ister. Güzelce guslettikten sonra içeri girer ve Vehbi Efendi Hazretleri'nin ellerine ayaklarına sarılır ağlar ağlar ağlar... O tütüncü artık tövbekar olup Vehbi Efendi Hazretleri'nin muhabbet (sevgi) ve meveddet (kardeşlik) halkasına katılmıştır. Vehbi Efendi Hazretleri mahviyyet ve müsamahasıyla, dost kazanma hasleti ve güzel ahlâkıyla, cemiyete bir insan daha kazandırmıştır.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Taşyürek, s. 120.

Fotoğraf 2.16. Mahmut Vehbi Hz.nin Mezarı

2.2.9. Tortum İlçesinde Bulunan Merkezler

2.2.9.1. Kiliseler

2.2.9.1.1. Bağbaşı (HAHO) Manastırı

Haho Manastırı, Erzurum İli, Tortum İlçesi, Bağbaşı Köyü'ndedir. Manastır, Haho çayının solundaki tarıma elverişli düzlükte, 300 metre kuzeydoğusundaki kalesiyle korunaklı bir yerde kurulmuştur. Manastırdan günümüze, 3 metreye ulaşan bir çevre duvarı içinde bir kilise ile birlikte iki şapel ve çevre duvarı dışında altı şapel daha ulaşmıştır. Yazılı dönem kaynaklarında, manastırın Gürcü Kralı Kuropalat David (krallığı, 961-1001) tarafından, 978-1001 yılları arasında inşa ettirildiği ve manastır kilisesinin Meryem Ana'ya adandığı belirtilir. Haho Manastırı, kısa sürede seçkin din adamlarının yetiştirildiği ve küçük el sanatları için önemli bir merkez haline gelmiştir. Çok büyük bir sanatsal değer taşıyan ve günümüzde Tiflis Devlet Sanat Müzesi'nde korunan Hahuli Triptiği'nin ortasındaki Meryem ikonu da Haho Manastırı'nda yapılmıştır.¹⁰⁶

¹⁰⁶ Gündoğdu, s. 234

1556 tarihinde burada üretilen bir elyazmasından manastırın, halen işlevini sürdürdüğü tespit edilir. Bölgenin Türklerin denetimi altına geçmesinden sonra Haho Manastırı Kilisesi camiye çevrilir. 20. yüzyılın başındaki Rus işgali sırasında kısa bir süreliğine kilise olarak kullanılmış; Rusların çekilmesinden sonra tekrar cami olmuştur. 1981 yılında TC. Kültür Bakanlığı tarafından tescil edilerek korunması gereken taşınmaz kültür varlıkları arasına alınmıştır. Haho Manastırı Kilisesi, sonradan eklenen batı ve güneydeki bölüm hariç, yaklaşık 27.00×19.00 m. boyutlarında haç planlıdır. Yapıya giriş batı haç kolunun güney duvarındaki kapıdan sağlanır.

Kare planlı orta mekan, doğuda apsis duvarlarına, batıda iki serbest destek üzerine oturan 25.00 m. yüksekliğindeki kubbe ile örtülüdür. Merkezi mekan dört yönde, haç kollarıyla genişletilmiştir. Doğu haç kolu, zemini 70 cm. daha yüksek tutulan apsisle sonlanır. Apsisin iki yanında birer katlı iki oda bulunur. Diğer haç kollarına göre iki kat daha uzun olan batı haç kolu, iki sıra sütun düzenlemesi ile üç nefeye ayrılmıştır. Kilise sekizi kubbe kasnağında olmak üzere on altı pencere ile aydınlatılır. 11. ve 12. yüzyıllarda batı haç kolunun batı, kuzey ve güneyine yeni mekanlar eklenmiştir. Kilisenin içinden bu mekanlara geçişi sağlayan batı ve kuzeydeki giriş açıklıkları, Kilise cami olarak kullanılmaya başlanmasından sonra kapatılmış; haç koluna, kadınların ibadet etmesi için bir ahşap kat ve güney haç koluna mihrap ile minber eklenmiştir.¹⁰⁷

Özgününde kilisenin içi duvar resimleri ile kaplı iken günümüze kubbe içinde İncil ve Tevrat konulu iki sahne ile apsisde ayakta duran melek ve aziz tasvirleri ulaşmıştır. Kubbenin ortasında İsa'nın göğe çıkışını simgeleyen, koyu mavi zemin üzerinde yükselen, mücevherlerle bezenmiş haç tasviri bulunur. Kubbe eteğinde ise Tevrat'taki, Buzi'nin oğlu Kahin Zekeriya'nın Rüyasında İsa'nın geleceğinin müjdelendiği sahne yer alır. Bu sahnede, dört kanatlı atın koşulduğu iki tekerlekli araba, üzerinde ayaktaki sürücüsü ve arkasında bir melek resmedilmiştir.

Kilisenin güneyindeki şapel iyi bir halde korunmuştur. Şapelin batı giriş kapısı üzerinde, alt kolundan yapraklar çıkan bir haç kabartması bulunur. Doğu duvarı ise iki niş ve pencere kemeri üzerindeki süslemelerle hareketlendirilmiştir. Kilisenin kuzeyindeki iki katlı şapelin örtüsü tamamen yıkılmış kriptaya girişi toprakla kapanmıştır.

¹⁰⁷ Gündoğdu, s. 234

Çevre duvarı dışındaki altı şapelden dördü kilisenin 150 m. güneyindeki yamaca dağılmış; biri kilisenin 200 m. güneydoğusunda diğeri ise kilisenin 1 km. batısında bulunan bir tepenin doruğuna konumlanmıştır. Yaklaşık aynı boyutlarda olan şapellerin tümü, tek nefli ve tonoz örtülüdür. İki basamaklı yükselti üzerinde yer alan şapellerin mekan düzenlemeleri ve duvar teknikleri bakımından ortak mimari özellikler yansıtması nedeniyle manastır kilisesi ile aynı döneme tarihlenirler.¹⁰⁸

2.2.9.1.2. Öşvank Kilisesi

Öşvank Kilisesi, Uzundere ilçesine 15 km Erzurum iline 85 km mesafede bulunan Çamlıyamaç köyü sınırları içerisinde yer almaktadır.

Öşvank kilisesinin yapımına Gürcü kralı III. Adernese döneminde başlanmıştır. Ancak bu şahsın ölümü üzerine oğulları Bağret ve David tarafından X. yy'da 958-966 yılları arasında tamamlanmıştır.¹⁰⁹ Kilisenin mimarı ise Öşk'ü Grigor adlı ustadır.¹¹⁰

Malzeme bakımından son derece kaliteli ve ince işçiliğin görüldüğü Öşvank kilisesi, sarı renkli taş ile kaplanmıştır. Dayanıklılığını, oldukça kalın olan iç dolgu duvarlarından almaktadır. Bugün yer yer sökülen taş kaplamalara rağmen yapı, dolgu duvarları üzerinde hala durmaktadır.¹¹¹ Öşvank kilisesi bir manastırın ana kilisesidir. Manastır bulunduğu köyün eski ismiyle Öşk (Oşki-Oskchi)manastırı olarak tanınmaktadır. Manastır, Vaftizci Yahya'ya adanan ana kilise, kilisenin yaklaşık 75 m. doğusundaki skriptorium olduğu düşünülen yapı ve kilisenin yaklaşık 300 m. batısında, köy evleri arasında yer alan biri harap diğeri iyi durumda günümüze ulaşan iki şapelden oluşmaktadır.¹¹²

Kilisenin büyük bir bölümü yıkılmış olup duvarlarında ki fresk ve ikonların çoğu tahrip olmuştur. Bazı duvarları ve sütunları kalaslarla ayakta tutulmuştur.1960'lı yıllara kadar cami olarak kullanılan Öşvank Kilisesi, yapının üst örtüsünün yıkılması üzerine

¹⁰⁸ Gündoğdu, *Şehri Mübarek Erzurum*, s. 235.

¹⁰⁹ Halis Özsoy, *Uzundere İlçesi (Tarih-Coğrafya-Etnoğrafya)*, Uzundere Belediyesi Kültür Yayınları 1, Erzurum 2005, s.12.

¹¹⁰ Erzurum Turizm Rehberi, Erzurum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2005, s. 88.

¹¹¹ Halis Özkan, "Karma Planlı Kiliseler Doğu Anadolu'dan Bir Örnek Öşvank (Oskchi) Kilisesi", *Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı:3, Erzurum 1997, s. 97.

¹¹² Öşvank Kilisesi Raporu, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Erzurum Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü, Erzurum 2002.

terk edilmiştir. Kilisenin tahrip edilen kısımlarından taşlar yeni meskenler yapmak için götürülmüştür. Ayrıca kaçak define avcılar tarafından defalarca kazılmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Erzurum hem doğal hem de beşeri olarak zengin bir turizm potansiyeline sahip bir şehirdir. Fakat bu potansiyeli bugüne kadar yeteri kadar değerlendirilmemiştir. Bu potansiyelinin değerlendirilememesinin altında çeşitli sebepler vardır. Bu sebeplerden başlıcaları şöyledir;

- Türbe ve kümbetlerin bir kısmının ilgili birimler tarafından araştırılıp yerleri tespit edilmemiştir.
- Var olan ve bilinen merkezler gerekli yatırım yapılmadığı için kaderine terk edilmiş ve deforme olmuştur. Ancak birkaç tanesi özel girişim, dernek veya vakıflar yardımıyla ayakta kalabilmektedir. Bir kısmı ise yerel yönetimler ve Kültür Bakanlığı tarafından restore edilmektedir.
- Turizm merkezi potansiyeli olan inanç turizm merkezleri alt yapı ve üst yapı bakımından yeterli seviyede değiller.
- Var olan merkezler halk tarafından yeteri kadar bilinmemektedir.
- Turizm potansiyeli olan merkezlerin yerel yönetimler tarafından yeteri kadar tanıtımı yapılmamaktadır.
- İnanç merkezleri diğer turizm aktiviteleri ile birleştirilerek tur yöneticileri tarafından yeteri kadar turist gönderilmemektedir. Sadece şehir merkezinde ki bazı merkezlere turistler götürülmektedir.
- İnanç Turizmine konu olacak merkezlerin en büyük problemi ulaşımdır. Merkezlerin büyük bir kısmına, özel araçlar dışında toplu ulaşım ile her hangi bir şekilde ulaşım yapılmamaktadır.

Bunlar gibi daha birçok sebepten dolayı Erzurum'da inanç turizminin yeteri kadar gelişmediği görülmektedir. Yapılacak bir takım çalışmalar var olan potansiyeli üst seviyelere çeker ve bu merkezler turizm amaçlı kullanılabilir. Yapılan bu çalışmada potansiyeli bir nebze olsun belirlenmeye çalışıldı ve eksik yanları görülmeye çalışıldı.

Bu sorunları ve eksikleri ortadan kaldırmak için ortaya konulan öneriler şunlardır;

- İnanç turizmi merkezleri ve etraflarının gerekli alt yapı çalışmaları yapılmalıdır.

- İnanç turizmi merkezlerinde uygun bir şekilde peyzaj çalışması yapılmalıdır.
- İlgili kurum ve kuruluşlar tarafından gerekli çalışmalar yapılarak merkezlerin tamamı tespit edilmelidir.
 - Türbe ve kümbet ve kiliselerde gerekli restorasyon çalışmaları yapılmalıdır.
 - Yerel yönetimler ve Kültür Bakanlığı başta olmak üzere çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından gerekli çalışmalar yapılarak bu merkezlerin tanıtımları yapılmalıdır.
 - Turizm şirketleriyle gerekli görüşmeler yapılarak şehirde yapılan diğer turizm aktivitelerine ait paket turlara inanç merkezlerinin dahil edilmesi sağlanmalıdır.
 - İç turizm pazarında diğer inanç merkezleriyle eş güdümlü çalışılarak iş birliği yapılmalıdır. Bu yolla iki merkez birbirinin tecrübesinden faydalanarak en rasyonel çözüm yolları ortaya konulabilir.
 - İnanç turizmi için ayrıca bütçe ayrılarak bu alanda kesintisiz kullanılmalıdır.
 - Kalkınma stratejilerinde inanç turizmine yer ayrılmalıdır ve bu konuda projeler hazırlanmalıdır.
 - Merkezlere olan ulaşımın maksimum seviyede düzeltilmesi gerekmektedir. Yerel yönetimlerin bu konuya daha fazla yoğunlaşp ulaşım ile ilgili olan alt yapı çalışmaları yapılmalı ve ulaşım problemi ortadan kaldırılmalıdır. İl merkezinde ve ilçelerde olan, turizm merkezlerine şehir merkezlerinden ring seferler ile toplu ulaşım gerçekleştirilmelidir.
 - Şehir merkezlerine yakın olan fakat şehir dışında olan, turizm merkezlerinin öncelikle yerel pazar tarafından tanınması ve ziyaret edilmesi için bir nevi mesire alanı olacak şekilde düzenlenmeli ve insanlar bu merkezlere çekilmelidir.

KAYNAKÇA

ADNKS Verileri

Akat, Ö., *Pazarlama Ağırlıklı Turizm İşletmeciliği*, Motif Matbaası, İstanbul 2000.

Arınc, K., *Türkiye'nin İç Bölgeleri*, Eser Ofset Matbaacılık, Erzurum 2009.

Atalay, İ., "Erzurum Ovası ve Çevresinin İklimi", *Ata. Üni. Edeb. Fak. Araş. Dergisi*, Sayı:12, 1980.

Atalay, İ. *Türkiye Jeomorfolojisi'ne Giriş*, Ege Üni. Sos. Bil. Fak. Yayınları, No:9, İzmir 1987.

Atalay, İ., *Türkiye Coğrafyası*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1997.

Atılgan, E. ve Tarcan, E., *2000 Yılına Doğru Türkiye'nin İnanç Turizmi Açısından Önemi ve Antalya'da Faaliyet Gösteren Seyahat Acentaları Üzerine Bir Araştırma, İki Binli Yıllara Girerken Kapadokya'nın Turizm Değerlerine Bir Bakış*", Erciyes Üni. Matbaası, Kayseri 1999.

Avcıkurt, C., "2000 Yıllarında İnanç Turizmi ve Türkiye", *VIII. Ulusal Turizm Kongresi*, Kuşadası 1997.

Başar, Z., *İçtimai Adetlerimiz, İnançlarımız ve Erzurum İlindeki Ziyaret Yerlerimiz*, Ata. Üni. Yay., Ankara 1972.

Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı, *Kongre Turizmi Sektörü Raporu*, 2012.

Bayer, M., Z., *Turizme Giriş*, İstanbul 1992.

Boz, C., *Dünya'da Turizm Endüstrisinde İstihdam ve Çalışma Şartları*, Marmara Üni. Sos. Bil. Enst. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006.

Darkot, B., *Türkiye Coğrafyası*, Kannat Yayınları, İstanbul 1969.

Doğanay, H., *Türkiye Turizm Coğrafyası*, Çizgi Yayınları, Konya 2001.

Eğitek, *Turizm II Ders Kitabı*, Açık Öğretim Lisesi.

Ercanik, C., *Türkiye'de Yat Turizminin Coğrafya Açısından İrdelenmesi*, Ankara Üni. Coğrafya A.B.D., (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2003.

- Erinç, S., *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İstanbul Üni. Yay. No:572 Edeb. Fak., Coğrafya Enst., Sayı: 2 İstanbul 1953.
- Erol, O., *Genel Klimatoloji*, Çantay Kitapevi, İstanbul 1999.
- Erzurum Turizm Rehberi*, Erzurum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müd., 2005
- Evliya, Çelebi, “*Seyahatname*”, Cilt:2.
- Gündoğdu, H., *Şehri Mübarek Erzurum*, Erzurum Belediyesi Kültür Yayınları No:1, Erzurum
- Gündoğdu, H., *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Oltu*, Ankara 2002.
- Güneş, E., *Turizm Kümelenmesi Ve Erzurum Bölgesi Turizm Kümelenme Potansiyeline Yönelik Bir Araştırma*”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üni. Sos. Bil. Enst., Sakarya 2009.
- Hadimli, H., *Hınıs Kasabası'nın Coğrafyası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ata. Üni. Sos. Bil. Enst., Erzurum 2001.
- Hazar, A., *Genel Turizm*, Nobel Yayınları, Ankara 2010.
- İnan, S. “Orta-Üst Miyosen Kükürtlü (Erzurum) Havzasının Alüviyal Yelpazesi ve Gölsel Çökelleri”, *Cumhuriyet Üni. Müh. Fak. Dergisi*, 5(1), Ankara 1988.
- İncekara, A., *Karadeniz Bölgesinde Yayla Turizminin Geliştirilmesi, Bölgesel Gelişme ve Çevreye Uyumlu Yapılaşma*, Mega Ajans, İstanbul 1997.
- Kaya, H., *İnanç Turizmi*, Özsan Matbacılık, Bursa 1998.
- Kaya, H., *Uluslararası Politik Derinliklerde Anadolu 2000*, Özsan Matbacılık, Bursa 1999.
- Ketin, İ., *Türkiye Jeolojisi'ne Genel Bir Bakış*, İstanbul 1983.
- Koçman, A., *Türkiye İklimi*, Ege Üniv. Edeb. Fak. Yay. No:70, İzmir 1993.
- Konyalı, İ., H., *Abide ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960.
- Nişancı, A., “Türkiye İklim Bölgeleri ve Yağış Özellikleri”, *Ata. Üni. Edeb. Fak. Araştırma Dergisi*, Sayı:5, Erzurum 1975.
- Önal, S., *Milli Mücadelede Oltu*, Ankara 1968.

- Özgüç, N., *Turizm Coğrafyası Özellikler ve Bölgeler*, Çantay Kitapevi, İstanbul 2003.
- Özkan, H. “Karma Planlı Kiliseler Doğu Anadolu’dan Bir Örnek Öşvank (Oskchi) Kilisesi”, *Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı:3, Erzurum 1997.
- Özsoy, H., *Uzundere İlçesi (Tarih-Coğrafya-Etnoğrafya)*, Uzundere Belediyesi Kültür Yayınları 1, Erzurum 2005.
- Sever, R., *Aşkale Yöresinin Fiziki Coğrafya Etüdü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ata. Üni. Sos. Bil. Enst., Erzurum 1996.
- Solmaz, G., *Erzurum Şehrindeki Tarihi Eserler*, Erzurum 2002.
- Solmaz, G., *Erzurum İlçe ve Köylerindeki Tarihi varlıklar*, Erzurum 2003.
- Şaroğlu F., Yılmaz Y., “Doğu Anadolu’da Neotektonik Dönemdeki Jeolojik Evrim ve Havza Modelleri”, *M.T.A. Dergisi*, Sayı:107, Ankara 1994.
- T.C. Kültür Bakanlığı, *Öşvank Kilisesi Raporu*, Anıtlar ve Müzeler Genel Müd., Erzurum Rölöve ve Anıtlar Müd., Erzurum 2002.
- Tarhan, N., *Hınıs-Varto(Erzurum-Muş) Dolaylarının Jeolojisi ve Petrolojisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İst. Üni. Fen Bil. Enst., İstanbul 1989.
- Taşyürek, M., *Erzurum Türbeleri ve Ziyaret Yerleri*”, Palandöken Belediyesi Kültür Yayınları, Erzurum 2010.
- TDK. *Sözlük*.
- Usta, M. K., *İnanç Turizmi Potansiyeli Açısından İznik’in Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış, Yüksek lisans Tezi), Balıkesir Üni. Sos. Bil. Enst., 2005.
- Usta, Ö., *Genel Turizm*, Anadolu Matbaacılık, İzmir 2001.
- Yalçınlar, İ., “Doğu Anadolu’nun Jeolojik Temel Strüktürleri”, *İst. Üni. Coğrafya Dergisi*, 10(18-19), İstanbul 1973.
- Yılmaz, B.S., *Türkiye’de Dini Turizm ve Meryem Ana Evi’nin Turistik Potansiyelinin Analizi*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)Dokuz Eylül Üni. Sos. Bil. Enst. İzmir 2000.

Zaman, M., *Doğu Karadeniz Dağlarında Dağ ve Yayla Turizmi*, Mega Ofset, Erzurum 2010.

İNTERNET KAYNAKLARI

UNWTO, 2012, Erişim Tarihi: 30/07/2012, <http://media.unwto.org/en/press-release/2012-05-07/international-tourism-receipts-surpass-us-1-trillion-2011>

Erzurum Gazetesi, Erişim Tarihi: 19/05/2012, <http://www.erkurumgazetesi.com.tr/default.asp?page=yazar&id=>

Erzurum Gazetesi, Erişim Tarihi: 19/09/2012, <http://www.erkurumgazetesi.com.tr/default.asp?page=yazar&id=>

Erzurum Valiliği, Erişim Tarihi:12/09/2012, <http://www.erkurum.gov.tr/turizm.asp>

Erişim Tarihi: 05/02/2013, <http://www.islamvetasavvuf.com/index.php?topic=2758.0>

Horasannet, Erişim Tarihi: 24/02/2013, http://www.horasan.net/forum.asp?konuyu=oku&konune=11&baslik=seyyid_haci_ahmed_baba_1792_1912_

Erzurum Gazetesi, Erişim Tarihi:24/02/2013, <http://www.erkurumgazetesi.com.tr/default.asp?page=yazar&id>

Kültürel Bellek, Erişim Tarihi: 24/02/2013, <http://www.kulturelbellek.com/soylemez-baba-efsanesi/>

Akunq, Erişim Tarihi: 26/02/2013, <http://akunq.net/tr/?p=1531>

Necati Aksu, Erişim Tarihi: 03/03/2012, <http://www.necatiaksu.net/dosya/ihkimdir.htm>

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Yunus KIZILKAYA
Doğum Yeri ve Tarihi	ERZURUM-26/08/1985
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü
Bildiği Yabancı Diller	İNGİLİZCE
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	Milli Eğitim Bakanlığı
İletişim	
E-Posta Adresi	yunuskzlkky@gmail.com
Tarih	